

Dansk købstadlovgivning i middelalderen*

Af Grethe Jacobsen

En gennemgang af den middelalderlige købstadlovgivning før 1522 viser, at retsdannelsen i købstæderne foregik trinvis, og at der var tradition for at tilpasse omfanget af regler til den enkelte købstads behov. De såkaldte almindelige stadsretter kan næppe være forsøg på at indføre en fælles stadsret for alle købstæder, men snarere forlæg for en stadsret til en enkelt by. Retskilderne var egen eller en anden bys stadsret og breve med supplerende regler, udstedt af kongen, samt vedtægter, udfærdiget af byrådet. Udviklingen i de tre retsområder var uens. I det jyske retsområde fungerede Slesvigs stadsret som forlæg for byernes lovgivning, i det sjællandske retsområde var det Roskildes ældre og Københavns yngre stadsret, mens der i Skåne i ældre tid tilsyneladende kun var birkeretten, hvis regler var utilstrækkelige for en købstad. Derfor må en »rætt«, som de skånske byer vedtog i 1328, ses som et forsøg på selv at skabe et forlæg for en stadsret.

Bønsskriftet

I 1460'erne sendte indbyggerne i Husum et bønsskrift til kong Christian I, hvori de bad om at måtte nyde følgende rettigheder og friheder: en byfoged, der skulle være dem behjælpelig med at inddrive gæld og med andre sager, et råd bestående af tolv af byens bedste mænd, der skulle fungere som domstol og også udfærdige vedtægter angående købmandsskab, mål, vægt, kræmmeri, bagning og brygning, samt Flensborg stadsret, Slesvig stadsret eller birkeretten¹.

* Artiklen er blevet til som del af mit projekt som seniorstipendiat ved Det Retsvidenskabelige Institut A, Københavns Universitet. En varm tak skal rettes til det retshistoriske seminar under professor, dr.jur. et phil. Ditlev Tamms ledelse og til professor, dr.jur. Inger Dübeck (nu Aarhus Universitet) for konstruktiv vejledning og kritik.

1. *Danmarks gamle købstadlovgivning*, i, 79-80: wii bidden iuwe gnade tom ersten, gii vns willen setten enen buvoget ... [und] ... twelffe, dede mit iuwere gnade eren voget mochten in rechtuerdigen soken ouer unrechtuerdigheyt richten ... dat iuwe voget moge vns helpen, wan wii vnse noth klagen, dat wii van vnser schuldenen mogen vnse schult buten vnde bynnen van den, dede vns schuldich sin, manen ... buvoget vnde twelff inwonere, dat wii met eme makeden ene wilkor vppe wilkore, kopenschopp, elen, wicht vnde wage, kramerie, backen vnde bruwen ... Gnedige leue here, iuwe gnade wille vns geuen

I dette bønsskrift får vi en klar formulering af, hvad man i middelalderen forstod ved købstadlovgivning, dels hvem der var lovgiveren, dels hvilke regelsæt, den indeholdt. Byherren udstedte love men kunne også bemyndige byrådet til at udfærdige supplerende lovgivning. Lovgivningen bestod af en almindelig anerkendt stadsret eller birkeretten og af vedtægter, der blev udfærdiget af byrådet. Desuden havde byrådet også domstolsfunktioner, mens byfogeden skulle eksekvere domme, især vedrørende gæld.

Med dette brev som udgangspunkt skal den middelalderlige købstadlovgivning i det følgende gennemgås med henblik på dels at give en oversigt over det lovmateriale, en dansk købstad i middelalderen havde til rådighed, dels at formulere de problemer, som studiet af denne lovgivning rejser. Efter en kortfattet oversigt over kildematerialet og forskningen samt en diskussion af de forskellige lovgivere følger de to hovedafsnit, hvoraf det ene behandler de forskellige retskilder, såsom stadsretter, domme, enkelte regler og vedtægter, mens det andet diskuterer udviklingen i de tre retsområder og søger at placere de to specielle skånske love, birkeretten og den ret, de skånske byer udformede i 1328, ind i købstadlovgivningen. Da kildematerialet byder på en enestående lejlighed til at analysere samspillet mellem ret og samfund i middelalderens Danmark, er det forfatterens håb at stimulere forskning i denne gren af dansk middelalderlig retshistorie.

1. Kildematerialet og forskning

Kildematerialet udgøres af den samling af stadsretter, birkeretter, vedtægter og privilegier fra begyndelsen af 1200-tallet indtil 1522, som er trykt i kildesamlingen *Danmarks gamle Købstadlovgivning*². Den ældste danske stadsret er Slesvigs, der stammer fra begyndelsen af 1200-tallet og den

Flensborger recht, Sleszwiker recht edder berckrecht«. Udgiveren daterer afskriften til Christian I.s regeringstid, 1448-81, hvorimod Bjørn Poulsen i sin диспутats *Land – By – Marked: To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig* (Flensborg: Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1988) daterer den mere nøjagtigt til tiden før oprøret i 1472, da byen mistede sine privilegier (p. 122). Ifølge Johannes Skovgård i *Sønderjyllands Historie II* (1939) p. 432, fik byen først købstadprivilegier i 1603.

2. *Danmarks gamle købstadlovgivning*, udgivet af Erik Kroman, for de plattyske teksters vedkommende sammen med Peter Jørgensen, bd. I-V (København: Rosenkilde og Bagger, 1951-61). I det følgende er henvisninger til dette værk placeret i selve teksten med angivelse af bindnummer og sidetal. Der er kun henvisninger, når det er uklart, hvor det omtalte aktstykke skal findes i den topografisk ordnede kildesamling, eller når der citeres fra samlingen.

ngste stadsret fra tiden før Christian 2.s bylov af 1522, er Skagens stadsret, der blev stadfæstet 10. november 1507. I alt 38 stadsretter af varierende omfang er overleveret fra denne periode, fordelt på ni fra 1200-tallet, otte fra 1300-tallet, atten fra 1400-tallet, og tre fra 1500-1522³. Seksten stadsretter (fire fra 1200-tallet, to fra 1300-tallet, ti fra 1400-tallet) findes i original, ti er overleveret i middelalderlige håndskrifter og tolv i håndskrifter fra efter Reformationen. Tallet 38 betyder ikke, at der findes middelalderlige stadsretter fra 38 byer, da nogle byer fik mere end en. København og Malmø fik tildelt ikke mindre end fire forskellige bylove i løbet af middelalderen, mens Ribe, Odense og Halmstad fik to. I alt 28 byer har en eller flere middelalderlige bylove, der er overleveret.⁴

Birkeretten, der indeholder regler for et område med egen jurisdiktion, dog ikke nødvendigvis en købstad (se nærmere afsnit 4.2), findes i syv redaktioner, hvoraf de fem med sikkerhed vides at have været i brug i tretten byer i Skåne, Halland, Blekinge og på Bornholm, een redaktion er udfærdiget for de skånske byer og een for alle købstæder i riget. Seks af redaktionerne findes i manuskripter fra 1400-tallet⁵. Fra fire byer (Lund, Halmstad, Landskrona og Malmø) findes både birkeretten og stadsretten overleveret.

Af vedtægter er der overleveret tre samlinger fra 1300-tallet, en fra Ringsted, en fra Flensborg og en vedtaget af de skånske byer, samt tolv enkelte vedtægter fra forskellige byer⁶.

Langt den største del af købstadlovgivningen består af breve, der er ud-

3. I disse tal indgår ikke de stadsretter, der er udgivet i bind V af *Danmarks gamle købstadlovgivning* under overskriften 'Almindelige stadsretter' samt den eftermiddelalderlige afskrift af Malmøs og Landskronas privilegium af 1415, ifølge påskriften givet til købstæderne i Skåne af Erik af Pommern (ibid. iii, 351-59). Jeg skal nedenfor tage problemet omkring de såkaldte almindelige stadsretter op. Derimod er inkluderet den redaktion af Christoffer af Bayerns stadsret, der i 1496 blev givet til Odense (ibid. v, 53-70), jfr. *Rep.* 2. rk. nr. 12618.

4. De 28 byer er Borre, Flensborg, Haderslev, Halmstad, Helsingør, Hjørring, Holbæk, Horsens, Kolding, København, Landskrona, Lund, Malmø, Maribo, Nyborg, Odense, Ribe, Ronneby, Roskilde, Skagen, Slesvig, Stubbekøbing, Tønder, Varde, Viborg, Åbenrå, Aalborg og Århus. Desuden har Stege og Kalundborg nok haft stadsretter. Ifg. »Stege Bys Bog« var o. 1500 det første dokument i byens arkiv »the privilegiæ, som koning Erik haffuer wnt oc giffuet oss«, hvad der kan have været en regulær stadsret (*Da. gl. Købstadlovgivning*, iii, p. 437). Kalundborgs privilegier omtales i Resens atlas som: »Certes leges urbi præscripsit rex Christophorus Bauarus anno 1443, Iohannes anno 1495 et Fredericus anno 1526«, af hvilket det første kan være en redaktion af Københavns stadsret af 1443 givet til byen og de to sidste indførsler stadfæstelser deraf (ibid., iii, 313).

5. Kirsten Berth Paulsen, »Den skånske Birkeret«, *Scandia* 44 (1978): 25-57, spec. pp. 26-28.

6. Se afsnit 3.5 for henvisninger.

stedte af byherren til en købstad. De over 700 breve kan inddeles i tre kategorier: 1) »tillægslovgivning« som er breve, der supplerer eller modificerer eksisterende lovgivning, 2) »privilegier« som er breve, der giver købstadens indbyggere særlige fordele, og 3) »stadfæstelser« som er breve, der stadfæster allerede modtagne love og privilegier. Omfanget af tillægslovgivningen, hvoraf den langt overvejende del kan dateres nøjagtigt, gør købstadlovgivningen særligt interessant, fordi ændringer i og udviklingen af den kan følges nøje især for senmiddelalderens vedkommende, hvilket er sværere med landskabslovene.

Endelig skal medtages, at både Thords artikler og Biskop Knud Mikkelsens glosser i modsætning til landskabslovene omtaler købstæder. Seks af Thords artikler omtaler retsforhold i byerne. Det er art. 14, 15 og 59 om sandemænd, nævninge og fogeders myndighed i herreder og købstæder, art. 62 om forfølgning af brud på husfreden i købstæder, art. 28 om arve-køb i købstæder og art. 45 om ølpriser i købstæder. Derudover har to artikler relevans også for byboere og handlende, nemlig art. 61 om at sælge mad, øl og hestefoder til vejfarende og art. 87 om at husfred også gælder i risbod, på skib og i andre midlertidige hjem⁷. Biskop Knud Mikkelsens glosser omtaler byer to steder. I glossen til Jyske Lov II 11 (dansk glosse 41) henvises til landstingsdom af 1465 vedrørende besætring (beslaglæggelse) i fri birk eller i købstad, og i glossen til Jyske Lov II 41 (dansk glosse 57) omtales (i modsætning til loven) ransnævn både i herreder og i købstæder⁸.

På trods af kildematerialets tilgængelighed har den samlede købstadlovgivning ikke været genstand for forskning i nyere tid, og Poul Johs. Jørgensens arbejder fra 1938 og 1947 er stadig den eneste oversigt over købstadlovgivningen⁹. Det skal indrømmes, at den trykte tildeudgave på grund af sin mangel på registre og kronologiske oversigter gør det svært at få et overblik over materialet¹⁰. En anden forklaring kan være, at landskabslovene hidtil har fremstået som et afrundet lovkompleks og som det

7. *Danmarks gamle landskabslove*, bd. IV. TILLÆG (1961). Artiklenumre henviser til Text 1 (p. 79-105), den latinske tekst fra anden halvdel af 1400-tallet.

8. Den latinske tekst til glosserne er trykt i *Danmarks gamle Landskabslove*, bd. IV, og den danske tekst i bd. IV. TILLÆG, p. 3-75.

9. Poul Johs. Jørgensen, »De danske Købstæders Forfatning,« *Nordisk Kultur, XVIII: Byer og Bybebyggelse* (1938), p. 63-72; idem, *Dansk Retshistorie*, 2. udg. (1947), p. 99-120.

10. Det havde været ønskeligt, at udgiveren havde skelet til den svenske pendant *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer*, I-II, utg. av Nils Holmlitz og Ernst Nygren (Stockholm: Norstedt, 1927-32), der er ordnet i to kronologiske afsnit, et med lovgivning for Sverige og Finland og et med lovgivning for de daværende skånske og norske byer, og som har en topografisk oversigt og sagregistre.

dominerende lovmateriale fra perioden, hvorimod den spredte købstadlovgivning er blevet betragtet som et supplement, men ikke som et selvstændig lovkompleks¹¹.

Retshistorikerne Poul Johs. Jørgensen, Stig Iuul og Ditlev Tamm har analyseret Københavns lovgivning¹², og Stig Iuul har i sin disputats inddraget de større stadsretter og birkeretten i sin analyse af formueforholdet mellem ægtefæller i ældre tid¹³. Blandt historikerne har Thomas Riis i sin disputats gennemgået lovgivningsprocessen i perioden 1100-1332, herunder købstadlovgivningen¹⁴. Jakob Pasternak har indgående analyseret Erik af Pommerns købstadlovgivning, især forordningen af 1422, og kort diskuteret kongernes forhold til købstæderne med fremhævelse af Erik af Pommern og Christian 2. som lovgivere¹⁵. Thelma Jexlev har påpeget, at Christoffer af Bayerns indsats i købstadlovgivningen noget uretfærdigt er blevet overskygget af Erik af Pommerns initiativer, og Jens E. Olesen har efterfølgende fundet, at de mange privilegier udtrykte kongens »blik for en købstadspolitik til byernes og egen fordel«¹⁶. Orla Vestergaard har analyseret forkøbs- og landkøbsbestemmelserne¹⁷, og Birgitte Korsager An-

11. Ole Fenger, Bodil Møller Knudsen, Helle Reinholdt, »I være have«. *Om ret til hus og jord i middelalderbyen: Rapport om registrering af kilder vedrørende adkomst til fast ejendom på grundlag af det i projekt »Middelalderbyen« indsamlede materiale fra ti danske byer.* (Århus, Institut for retslære, retshistorie og retssociologi ved Aarhus Universitet, 1982), p. 6ff.
12. Poul Johs. Jørgensen, »Christoffer af Bayerns Stadsret for København af 14. oktober 1443,« *Historiske Meddelelser om København*, 3.rk., 6. bd. (1944-46), p. 1-52; Stig Iuul, »Den københavnske Stadsret af 13. marts 1254,« *ibid.* 4. rk., 4. bd. (1954-57), p. 1-22; Ditlev Tamm, »Københavns forfatning fra middelalderen til 1978,« *ibid.* Årbog 1978 (1978), p. 7-38.
13. Stig Iuul, *Fællig og Hovedlod. Studier over Formueforholdet mellem Ægtefæller i Tiden før Christian V's Danske Lov* (København: Nyt Nordisk Forlag, 1940).
14. *Les institutions politiques centrales du Danemark, 1100-1332*, Odense University Studies in History and Social Sciences, 46 (Odense: Odense University Press, 1977) p. 274-77, 282.
15. Jakob Pasternak, »Erik af Pommern og købstadsforordningen af 1422, 15. februar,« *Scandia* 26 (1960) p. 329-42; idem, »Städerna och kungamakten i det medeltida Skåne,« *Ale: Historisk tidskrift för Skåneland*, nr. 2 (1962) p. 10-20. Pasternaks tolkning er senere blevet kritiseret af Jacob B. Jensen i en interessant men ikke særlig velunderbygget artikel (»Erik af Pommerns privilegier for København i ny belysning,« i *Historiske Meddelelser om København*, Årbog 1976, p. 7-25).
16. Thelma Jexlev, »Christoffer af Bayern, kancelliet og købstæderne: Nogle tanker om kongens person belyst ud fra et portræt og set i relation til kancelli og købstadlovgivning,« *Festskrift til Johan Hvidtfeldt, på halvfjerdsårsdagen 12. december 1978* (Åbenrå: DHF/Landsarkivet i Åbenrå, 1978) p. 209-19, spec. p. 217; Jens E. Olesen, *Rigsråd, kongemagt, union: Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449* (Århus: Universitetsforlaget, 1980) p. 248-255.
17. Orla Vestergaard, »Forkøb, landkøb og forprang i middelalderlig dansk handelslovgivning,« *Middelalderstudier. Tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen, 11. september*

dersen har sammen med Henriette Bugge diskuteret procespraksis i de tidlige stadsretter¹⁸. I forbindelse med Statens Humanistiske Forskningsråds projekt »Middelalderbyen« har Ole Fenger, Helge Reinholdt og Bodil Møller Knudsen gennemgået ejendomsbegrebet i de middelalderlige købstæder, baseret på kilder fra de ti byer, der er inkluderet i projektet¹⁹. Senest har Henrik Lundbak diskuteret den senmiddelalderlige handelslovgivning som baggrund for Christian 2.s lovarbejder²⁰.

2. Lovgiverne

Lovgiveren har byherren, og for de fleste byer var det den danske konge. Da den svenske konge havde herredømmet over Skåne i midten af 1300-tallet, udstedte han i 1353 en stadsret for Malmø. Så snart Valdemar havde genvundet Skåne, fik Malmø en ny stadsret, udstedt af den danske konge i 1360. De øvrige lovgivende byherrer var dronningen, der gav bestemmelser for byer i livgedinget, hertugen/greven af Holsen, hertugerne af Slesvig, Jylland og Halland, ærkebispens, der lovgav for byerne på Bornholm, biskoppen af Roskilde, der var Københavns byherre indtil 1419, samt abbedissen og konfessoren af Maribo Kloster, der sammen styrede Maribo by. Rigsrådets og andre forsamlings rolle i købstædlovgivningen lader ikke til at have været stor. Både i perioden 1100-1332 og under Christoffer af Bayern, for hvilke tidsrum lovgivningsprocessen har været analyseret, er konklusionen, at kongen har haft betydeligt mere råderum til at lovgive for købstæderne, end han havde for landområderne²¹, der – i parentes bemærket – udgjorde den største del af riget både med hensyn til areal og befolkning.

En paragraf i Lunds stadsret af 1361 inddrager udvalgte adelsmænd i

1966, red. Tage E. Christiansen, Svend Ellehøj og Erling Ladewig Petersen (København: 1966): 185-218. Se dog også Inger Dübeck, *Købekoner og konkurrence: Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske retsstilling* (København: Juristforbundets Forlag, 1978), p. 574-76.

18. Birgitte Korsager Andersen og Henriette Bugge, »Procespraksis i København, Roskilde og Ribe i det 13. århundrede,« *Land og by i middelalderen: Symposium, Førslev præstegård 1982* (1982), p. 20-31.

19. Fenger, Møller Knudsen og Reinholdt (n. 11).

20. Henrik Lundbak, ... *Såfremt som vi skulle være deres lydige borgere: Rådene i København og Malmø 1516-1536 og deres politiske virksomhed i det feudale samfund*, Odense University Studies in History and Social Sciences, 88 (Odense: Odense Universitetsforlag, 1985), p. 44-49, 54-57.

21. Riis, *Les institutions politiques* (n. 14); Olesen, *Rigsråd, kongemagt union* (n. 16), p. 248-55.

lovgivningen, idet den bestemmer, at kongens »høffwitzmand« i Skåne »skall taghe met sigh nogne aff the skellighe friborne men ... och komme hwert aar tiill Lund ... och owerweye met radhet i sammestadz om brøth, øøll, och alle andre stycke atskicke ... Swa atskicke om alle arbeyds embithe« (iv, 17f.) En lignende introduktion af adelige, der ikke er kongelige embedsmænd, i lovgivningsprocessen for købstæderne findes ellers ikke omtalt i stadsretter eller breve. I Halmstads redaktion af Lunds stadsret er lovgivningen overladt alene til »Wore læhnsmand« i samråd med »nogle aff de beste borgere«, der skal sætte priser på madvarer og på håndværkernes arbejde (iv, 267).

Modsætninger mellem købstædernes og kongens ønsker med hensyn til lovgivning ses ikke af dokumenterne. Der er i de kongelige stadfæstelser ikke noget forbehold for den givne eller ønskede lovgivning. Derimod fremgår det af breve fra omkring 1300, at hertugerne af Jylland ikke har kunnet påtvinge en større by deres forslag, hvis byen ikke var enig. I 1284 stadfæstede hertug Valdemar af Jylland Flensborgs stadsret af samme år men tog forbehold for tre paragraffer vedrørende lejermål (§20), stjålet gods (§31) og anklage mod bønder for tyveri (§35), som han ønskede ændret. I det første tilfælde var stridspunktet, om en mand skulle bøde for lejermål (i, 181f). Stadsretten sagde ja, hertugen sagde nej under henvisning til andre stadsretter i Danmark. Det andet tilfælde drejede sig om stjålet gods. Stadsretten påbød to vidner, kaldet *vin*, ved køb af heste, kvæg, klæde, våben og smedede sager af guld. Hvis besidderen derefter blev sagsøgt for tyveri, skulle han forsvare sig med tolv-mands ed. Paragraffen er en sammensmeltning af JY II 92 og II 93, ifølge hvilke der krævedes *vin* ved køb af forarbejdede og mærkede varer (93) og om ejers handlemåde, når han fandt noget af sit stjålne gods (92). Ifølge JY II 92 fritog edsbeviset besidderen for tiltale for tyveri, hvis han havde vidner på torvekøb, og var der *vin* til købet, skulle han kun udlevere de genstande, som han var blevet sagsøgt for. Det er dette, der må være underforstået i stadsretten, og som hertugen protesterer imod, da han øjensynlig ville have stadfæstet ejerens ubetingede og ubeskårede ret til at kræve tingen tilbage, hvis denne med naboers ed kunne bevise, at genstanden eller dyret var hans. Stadsretten er her – ikke uventet – mere omsætningsvenlig end hertugen²². I det tredje tilfælde forlangte stadsrettens versioner, at en

22. Se også Ditlev Tamm, Jens Ulf Jørgensen, *Dansk retshistorie i hovedpunkter fra landskabslovene til Ørsted*, II (København: Akademisk Forlag, 1975) p. 113f., Dübeck, *Købekoner og konkurrence* (n. 17), pp. 114 og Henning Matzen, *Førelæsnings over den danske Retshistorie (III): Privatret II* (København: Schultz, 1896) p. 101.

landbo, der blev anklaget for rov, *rapina*, skulle forfølges på bytinget og forsvare sig med bymænds ed, hvorimod hertugen, der dog talte om anklage for tyveri, *furtum*, foreskrev, at bonden kunne stille depositum og forlade byen, hvorefter sagen skulle forfølges ved herredstinget (i, 182). To følgende hertuger af Jylland stadfæstede i 1314 og 1325 Flensborgs stadsret med de samme forbehold og med samme virkning: i stadsretternes danske (ca. 1300) og plattyske (1431) redaktion er regler om bøde for manden i lejermålssager udeladt, men byen holdt fast ved beskyttelsen af den godtroende erhverver og ved bytingets jurisdiktion i sager, i hvilke en borger var involveret. Det er et åbent spørgsmål, om ovennævnte modsætning mellem en by og dens byherre afspejler en generel mønstre i kildematerialet ellers ikke afsløret tilstand mellem by og byherre, eller om Flensborgs modstand er næret af stridighederne mellem Abel- og Christoffer-linjernes kamp om magten i anden halvdel af 1200-tallet.

Initiativtager til købstadlovgivningen var i mange tilfælde kongen, men byerne har også taget initiativ ved gennem byrådet at henvende sig til kongen med ønske om bestemte regler, ofte med henvisning til andre byers lovgivning. Det fremgår af de mange breve, der giver byerne tilladelse til at få den ønskede lovgivning, ikke sjældent i afskrifter udfærdiget i byerne selv²³. Der er ikke overleveret mange bønsskrifter, men der er, peger på en aktiv deltagelse i lovgivningen omend på byherrens præmisser. Husums omtalte bønsskrift er et eksempel. Et andet er Christian 2.s lovgivning fra 1516 vedrørende cise, hvor initiativet er udgået fra et møde af købstædernes repræsentanter²⁴.

I 1472 tillod Christian 1. de sjællandske byer at møde årligt i Ringsted for at »forhandle oc overweye forde wore og kronene køpstædhers forbethring og bestand ... oc giwe oss thet swo framdelis tilkennende om thøm, hwes behoff gørs, i hwilkedh wi thøm tha gerne hielpe oc fremme wele meth thet beste« (iii, 352). Kongen inddrog herved officielt byernes repræsentanter i lovgivningen men vel at mærke som en slags konsulenter uden at mindske sin egen styring af lovgivningsprocessen. Hans, derimod, gav større beføjelser til byerne med hensyn til at udfærdige lovgivning. I 1502 fik de skånske byer ret til at sende repræsentanter til et årligt møde, og de skulle »overweye och beslute emillom them selffue, hworledes the schulle them haffue meth theres priuilegier, købmaskaff og barningh,

23. *Urbaniseringsprocessen i Norden, 1: Middelaldersteder*, red. Grethe Aulthén Blom (Oslo: Universitetsforlaget, 1977) p. 54-55 (af Thomas Riis); Thomas Riis *Institutions politiques*, p. 275f.

24. Lundbak, ... *Såfremt* (n. 20), p. 45ff.

och ligerwiis som the tha beslutende worde, er the oss well till wilge, doch swo, ath thet er oss och kronen wden skade och forfang i alle madhe« (iv, 364). Fra mødet i 1504 er overleveret en samling af vedtægter vedrørende markeder i Skåne, landhandel, kræmmerhandel og hvilke mål og vægt, der skulle gælde for varer, solgt i Skåne²⁵.

3. Retskilder

Som antydnet ovenfor bestod den enkelte købstadslovgivning af flere dele, en stadsret og supplerende lovgivning udstedt af byherren samt lokalt udfærdigede vedtægter. Det betød dog ikke at vi, selvom al lovgivning fra middelalderen var intakt, ville stå med et selvstændigt lovkompleks fra hver enkelt by. De fleste købstæder lånte fra de andre købstæders lovgivning og tilpassede den til byens behov.

Det fremgår tydeligt af Husums bønsskrift. Man beder ikke om ny lovgivning men om lån af eksisterende lovgivning og ret til at supplere denne. Husum fik ikke alle ønsker opfyldt. Mod en årlig skat på 300 lybske mark tilstod kongen Husums indbyggere retten til at få egen domstol bestående af en byfoged og tolv mænd valgt blandt byens indbyggere, til at lade byfogeden inddrive gæld af indenbys og udenbys skyldnere, og til at lade byfogeden og de tolv mænd udfærdige vedtægter og sætte bøder for at bryde disse, mod at hertugen fik halvdelen af bøderne. Desuden fik bymændene lov til at befæste deres by. Hertugen gav dem imidlertid ikke nogen stadsret. Han afslog ikke direkte bønnen om at måtte bruge Slesvig eller Flensborg stadsret eller birkeretten, men han undlod at omtale en stadsret i sit svar. Dermed fik byen ikke status som købstad, hvad kongen angiver ved at benævnte Husum som *bleke* eller *blick* og indbyggerne som *inwonere* (i, 80f).²⁶ Som følge heraf fik byboerne nok deres egen domstol men ikke lovfæstet immunitet fra udenbys domstole. Dette måtte de opnå ved yderligere bønsskrifter, da dønningerne efter oprøret i 1472 havde lagt sig. I 1511 blev byens indbyggere således fritaget for at være sandemænd, nævninger eller tolvsmænd i Søndergøs Herred (i, 86f). For historikeren, der gerne ville vide, hvilket af de tre forslag til en stadsret, kongen fandt passende, er det ærgerligt, at bønsskriftet ikke på dette punkt blev imødekommet.

25. Om købstadsmøder, hovedsageligt i 1500-tallet, se M. Mackeprang, »Danske Købstadsmøder fra Kristian I til Kristian IV« *Historisk Tidsskrift*, 8:4 Tillægshæfte: »Til Edvard Holm paa hans 80-aarige Fødselsdag den 16. januar 1913« (1912-13), p. 159-70.

26. Om betydningen af ordet *bleke* se Poulsen, *Land – by – Marked* (n. 1), p. 122.

3.1 Stadsretter

Af andre breve kan man imidlertid se, hvilke stadsretter der blev lånt ud. I Nørrejylland var det dels Slesvigs, dels Viborgs stadsret fra 1440, der var efterspurgt. Slesvigs stadsret blev overført til adskillige nørrejske byer i 1200- og 1300-tallet. Stadsretten er faktisk kun overleveret som Æbletofts stadsret, men teksten angiver, at den oprindeligt hører hjemme i Slesvig. Af breve fra begyndelsen af 1300-tallet fremgår det, at Æbletoft har fået tilladelse til at bruge den lov, borgerne i Viborg og Århus har. Det er imidlertid fra Horsens, Æbletoft får sin redaktion af Slesvig stadsret. Af et brev til Hjørring fra 1243 ses det endvidere, at Viborgs stadsret har været i brug i 1243, da Hjørring fik lov til at bruge Viborgs bylove, *leges forenses* (i,3; ii, 193ff, 289). Så den stadsret, Æbletoft fik i begyndelsen af 1300-tallet, har været brugt i Slesvig, Viborg, Hjørring, Århus og Horsens. I 1440 fik Viborg en række bestemmelser, der i 1442 blev overført til Varde og i 1443 til Ringkøbing (ii, 209-13, 132-35, 167). Hvorfor Ribes stadsret ikke blev brugt i andre byer er et spørgsmål, der umiddelbart trænger sig på. Myten om Riberrettens strenghed er jo punkteret.²⁷

På Sjælland var det Roskildes bylov, der blev givet til Køge i 1288, Slangerup i 1301/1302 og Præstø 1403. Københavns bylove fra 1300-tallet, der gav byherren vidtstrakte beføjelser, var der ingen, der havde lyst til at bruge. Derimod blev den store bylov af 1443 givet til Helsingør i slutningen af 1400-tallet (iii, 132f) og har også haft indflydelse på Malmøs stadsret fra 1487. I skåne var det Malmøs stadsret af 1360, 1405 og 1487, der blev overført til Landskrona og Halmstad, og på Fyn var det Odenses love og privilegier, der blev givet i 1409 til Svendborg, inden 1413 til Fåborg, i 1413 til Kerteminde, inden 1496 til Assens, i 1496 til Middelfart og endelig i 1514 til Bogense.

Noget for sig selv står Maribo, der i 1488 fik en stadsret, der ikke ligner andre stadsretter. Oprindeligt havde byen fået ret til at nyde »alle privilegier og frihet at købe og sælge och alle andre, som andre købstæder nyde i Laland« (v, 128f), som det fremgik af et brev af 27/9 1416, hvori Erik af Pommern tillod, at der i landsbyen Skemminge ved det nye kloster måtte anlægges en købstad. I de følgende 72 år har byen ved klosteret formodentlig brugt Roskilde stadsret. I 1488 havde abbedissen og korfessoren imid-

27. Henrik Stevnsborg, »Tak Gud min søn, at du ikke kom for Riberret« Retspleje i Ribe 1590-1594« i *Tradition og kritik: Festskrift til Svend Ellehøj den 8. september 1984*, Grethe Christensen [et al.] udg. (København: Den danske historiske Forening, 1984), pp. 205-33; genoptrykt i *Med lov skal land bygges og andre retshistoriske håndlinger*, Inger Dübeck [et al.] (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1989) pp. 115-43.

lertid udarbejdet en ny stadsret, i hvilken der sættes krav til indbyggernes moralske standard, og klostrets kontrol med bystyret understreges. Tonen er slået an i første paragraf: »Først, a hwo her wil boo i byen, sskullæ haffwæ eth gudeligt ok skelligt leffnet; fynnes annet, ok thet bewissess kan, tha skullæ the strax ffaræ aff byen (iii, 384).« I §10 forbydes det nogen indbygger at huse eller udleje huse til »drawels quinner«, og §19 indeholder et forbud mod at udskænke øl eller mad ved midfaste, Guds Legems dag (onsdag efter Trinitatis) eller Sankt Peders dag (29. juni). Paragrafferne vedrørende bystyrelsen, der skal bestå af en byfoged og otte fjerdingsmænd, udvalgt af abedissen og konfessor, viser, at klostret har kørt byen i stramme tøjler, og kan give mindelser om de tidlige københavnske bylove. Derimod er paragrafferne vedrørende handel taget fra samtidig købstadlovgivning med forbud mod forkøb og landhandel, og i to paragraffer om overfald (§15) og falsk mål (§17) henvises direkte til »ræt køpstæde ræt«. Maribos stadsret, der nok er speciel, bekræfter ikke desto mindre det i senmiddelalderen gængse mønster for købstadlovgivning: man tager de regler, man har brug for og tilføjer regler, der har særlig relevans for den enkelte købstad, i dette tilfælde en lille markedsby ved det store kloster, hvis overhoved gerne så borgerne udvise en høj moralsk standard i deres opførsel.

Det var imidlertid ikke ukritiske lån af lovgivning, der foregik middelalderen igennem. Mens fjorten breve nøjedes med at diktere, hvilken byret, en købstad fik ret til at antage, var der 24 breve, der både angav hvilke love og privilegier, modtagerne kunne antage, og indeholdt yderligere bestemmelser, skræddersyede til den enkelte by. I 1200-tallet overførtes lovene uden yderligere bestemmelser. I begyndelsen af 1300-tallet får Slangerup Roskildes love og Halmstad (i 1307) de *iure*, som hver *ville forenses* i kongeriget har (iv, 253) uden yderligere bestemmelser, mens Køges ret til at bruge Roskildeborgernes love, rettigheder, nåder og privilegier gentages i brev af 1329. I 1327 får Halmstad et brev udstedt af hertugen af Halland, der dels definerer byens retsregler mere præcist som værende de samme som dem, borgerne i Lund og Helsingborg har, dels giver yderligere regler vedrørende veje og broer, vag, gæld og fogedens retshåndhævelse. Æbeltoft får i 1317 Viborgs love plus ret til at have fast torvedag, hvilken samme ret bliver tildelt Åkirkeby i 1346 sammen med Helsingborgs birkeret. I 1348 får Slagelse regler vedrørende retsvæsen, handel og skat samt ret til at bruge Roskildes regler for handel. I perioden 1403-1514 udstedes otte breve, der nøjes med at tildele love og privilegier fra en anden købstad, mens atten breve fra samme tidsrum også følger regler eller privilegier til. De overleverede breve anty-

der kraftigt en tendens til en mere individualiseret købstadlovgivning i senmiddelalderen.

To praktiske eksempler på fremgangsmåden findes i breve til Skælskør og Engelholm. I 1483 fik førstnævnte stadfæstet sine privilegier af kong Hans, der føjer til, at »hues the [byens privilegier] haffte brøst vppa« har borgerne ret til at nyde og bruge »swodan friihed og p reuilegier, som alle wore kære vndersathe vdi Køge nyde og haffue«. Fem år senere drog Skælskørs borgmester til Køge med dette brev og fik med sig hjem et dokument med de regler vedrørende borgernes toldfrihed, ærekrænkelse, sagsforfølgning på bytinget, gæsters handel samt beskatning, som altså manglede i deres egne artikler (iii, 264ff). Den nye købstad, Engelholm, fik i 1516 tilladelse af kongen til at »niude, bruge och betolde bircheret och der till andre naader og privilegier, som andre wore kiøbsteder i Skaane hafwe och niude«, ret til at afholde en ugentlig torvedag, brugsret til vandløb, strand og eng, regler for skat, forbud mod ulovlige havne og forhugning af skov samt løfte om, at byen skulle forblive under fadeburet (iv, 169f).

Også tillægslovgivning blev lånt. Det mest omfattende eksempel er de fire breve, som Roskildes magistrat i 1506 på kong Hans' opfordring afskrev og sendte til Holbæk. Denne by havde i forvejen en redaktion af Roskildes ældste bylov fra 1268 med senere tilføjelser og havde også fået bestemmelser af Christoffer af Bayern og Christian 1, men manglede stadig regler vedrørende handel, retsvæsen, ærekrænkelse og rådets myndighed, hvilket behov blev dækket af kopier af breve, der var udstedt til Roskilde i 1441, 1455, 1472 og 1486 (iii, 335f). Christian 1's bestemmelser vedrørende tyske købmænd i Danmark, der var udstedt til København i 1475 og gentaget i 1477, blev overført til Køge, efter at denne by i 1486 havde fået ret til at nyde de privilegier, som andre byer på Sjælland og især København havde (iii, 209f). Fåborg fik i 1492 ret til at forlange, at adelsmænd og præster betalte skat af deres gods i byen som de skulle gøre i Svendborg (iii, 445f), Slangerup kunne efter 1498 bruge Roskildes og Københavns regler vedrørende forprang (iii, 345f), niens Kolding i 1475 fik besked på at forfølge ufred om natten som i Viborg (ii, 120f).

Et godt eksempel på de forskellige retskilder for en købstad er Helsingørs stadsret fra slutningen af middelalderen. Den er overleveret i et bind, anlagt i begyndelsen af 1500-tallet, hvori stadens privilegier er blevet indskrevet. Først findes en afskrift af Københavns stadsret af 1443, derefter af kong Hans' artikler udstedt til København i 1435, der supplerer eller indskærper reglerne vedrørende retsvæsenet, handel, affald på gaderne, bagtalelse, gæld, forbud mod at bære våben i byen og til slut,

tilføjet som en paragraf med overskriften »om iord leye«, udtog af en dom²⁸, afsagt i 1506 i København vedrørende lejers ret til lejemål, sålænge husleje betales (iii, 132f, 116f, 151f, 154f).

3.2 Et »lovhierarki«?

Et godt indblik i opbygningen af en købstadlovgivning for den enkelte by gives i et brev af 10. marts 1495 udstedt af kong Hans til Kalundborg, efter at en brand havde ødelagt byens arkiv. Brevet indeholder en række bestemmelser vedrørende handel, skat og rådets beføjelser og forpligtelser, forbud mod at bære våben i byen, påbud om at tække husene med tegl og ikke halm eller andet brandfarligt materiale, ret til at handle toldfrit overalt i riget undtagen på Skånemarkerne, og slutter med at give borgerne »alle swodanne friiheder oc preuilegier, som ... wore oc kronens købsteder Roskild oc Køpnehaffn, at nyde og brwge tiill theres byes nyttthe oc behoff i ord oc article, som the ythermere inneholde« (iii, 314). Med Københavns privilegier menes Christoffer af Bayerns stadsret af 1443. Uden at skulle gentage alle artiklerne i de to stadsretter, er der lagt op til, at Kalundborg foruden regler, for hvilket der var et akut behov, også har et omfattende sæt af retsregler til rådighed, når byen får brug for yderligere lovgivning.

Denne sammenkædning af Roskildes og Københavns stadsretter findes i et håndskrift fra 1465, der indeholder den ældste overleverede afskrift af Roskildes stadsret. Afskriften er efterfulgt af en bemærkning om, at hvis disse regler er utilstrækkelige, skal man se Københavns privilegier og love i slutningen af håndskriftet, og er også de mangelfulde, skal de sjællandske love være vejledende, når der skal dømmes²⁹. Spørgsmålet rejser sig, om det er et hierarki af love, der stilles op, således at først gjaldt reglerne i den ældste stadsret fra 1268 med senere tilføjelser, dernæst den store stadsret fra 1443 og sidst landskabslovene for Sjælland, eller er der her tale om, at de ældste regler skal suppleres med de nyere for at finde frem til gældende ret? Umiddelbart vil jeg mene, at den første hypotese gælder, således at Roskilde ældste stadsret først og fremmest gjaldt i de byer, der havde modtaget den. I de tilfælde hvor Roskildes bylov ikke havde regler, f.eks. om byrådets skattefrihed, eller utilstrækkelige regler, f.eks. om ølsalg, skulle man følge de mere detaljerede

28. Dommen findes i en senere afskrift, der anfører at kongen afsagde den i overværelse af to gejstlige, to riddere og flere væbnere.

29. »Que hic deficient vide in priuilegiis et legibus ciuitatis Haffnienses in fine istius libri conscriptis sub tali signo <tegn>, et que ibi et hic deficient, secundum leges terre Selandie moderentur iudicando« (cit. iii, 165).

de regler i den københavnske stadsret af 1443. Det ville også forklare, hvorfor landskabslovene blev trukket ind i billedet, da de jo ikke havde særlig mange brugbare regler for en købstads økonomiske aktiviteter og forhold, og slet ikke om byboernes særlige retstilling, men derimod mange privatretlige regler (om arv og ægteskab), der kun i ringe grad var berørt i stadsretterne³⁰, men som byboerne havde brug for. Birkeretten nævnes ikke i manuskriptet med Roskilde stadsret, og den omtales heller ikke i andre breve vedrørende byer i det sjællandske retsområde, derimod, som det skal diskuteres nedenfor (afsnit 4.2), i det skånske og det jyske retsområde³¹.

3.3 Domme, forlig, overenskomster

Domme indgik også i lovgivningen. Ligesom ovennævnte dom af 1506 vedrørende lejers rettigheder, der indgik i Helsingørs stadsret, fik kong Hans' dom af 15. november 1488 vedrørende jordejende kannikers og præsters skattepligt i Århus og Viborg principiel betydning (ii, 181f, 218). Derimod vedrørte de øvrige domme, der er medtaget som købstadlovgivning, lokale stridigheder som oftest mellem en by og dens opland. Seks af dommene blev afsagt af rettertinget: i 1459 bekræftedes Korsørs ret til græsgang, hugst og andet brug af oplandet (iii, 276f), i 1483 fik Ribe indbyggere ret til at benytte alle havne og forstrande mellem List og Ribe (ii, 91f), i 1459 og 1481 drejede striden sig om bygning og vedligeholdelse af en bro (iv, 175f, 209f), og i 1492 stadfæstedes Københavns borgmestres og rådmænds ret 'af gammel tid' til at nyde et pund peber af hver fremmed kræmmer (iii, 114f). Den sjette rettertingsdom, afsagt i 1483 af kong Hans »met nogenn sine goede mend och raad«, tildømte borgerne i Næstved fiskeri i fjorden ifølge byens privilegium af 3. maj 1451 (iii, 252f). Fem domme blev afsagt af kong Hans uden rettertingets øvrige medlemmer, heriblandt de ovennævnte domme om præsters skattepligt og lejers rettigheder. I 1480 tilkendte han Åbenrå dens græsgang ifølge byens privilegium efter en strid med Claus Ahlefeldt til Søgård (i, 261)³², og i 1506 bestemte han ved dom, at borgerne i Lund, Malmø og Væskle skulle være gæster hos hinanden (iv, 97f). Sammen med hertug Frederik afsagde han i 1489 en

30. Juul, *Fællig* (n. 13), p. 232f., 239.

31. I håndskrifter fra nyere tid (tidligst 1546) knyttes derimod en forbindelse mellem den skånske birkeret i dens udformning som almindelig stadsret og stadsretten for København fra 1443. Se *Danmarks gamle købstadlovgivning*, v, 70f. for henvisninger.

32. Dommen blev afsagt i overværelse af bispens af Lübeck, hovmestere, marsken i Danmark Claus Rønnow, andre riddere samt borgmestre og rådmænd fra Lübeck og Hamburg.

dom vedrørende Flensborgs jurisdiktion over marken uden for bymuren (i, 201ff). Hertug Frederik dømte på egen hånd i 1493 i en strid mellem Tønder by og Tønder Herred om en bro og en dæmning (i, 240f).

Da Christian 1. i 1466 ved dom afgjorde striden mellem Tørrild herredsmænd og Vejle by om vedligeholdelse af en bro til fordel for byen, benyttede han lejligheden til at udstede en forordning vedrørende handel. I et anhang til dommen findes et forbud mod udenlandske købmænds handel med andre end Vejleborgere inden for byfreden (ii, 148). På samme måde benyttede Hans dommene i 1488 til også at sætte mål for salttønders størrelse (ii, 181f).

Der findes også et tilfælde af et responsum til fortolkning af købstadlovgivning, afgivet af Viborg landsting 24/10 1506 vedrørende §5 i Koldings stadsret af 1452, der bestemte, at den som sandemænd dømte fredløs, skulle være fredløs i riget. Landstingets responsum slog fast, at dommen skulle falde for vold, og hvis den dømte ikke kunne forsvare sig eller komme til rette med ofret, skulle han være fredløs, og byen kunne henrette ham (ii, 126). Det er det eneste eksempel på responsum, her til fortolkning af en procesretlig/strafferetlig regel, i købstadlovgivningen, så det kan ikke afgøres, om afgivelse af responsa var almindelig praksis, men ukendt var det tydeligvis ikke.

Forlig i stridigheder kunne også indgå i købstadlovgivningen. Seks forlig er overleveret fra senmiddelalderen, hvoraf de to angik stridigheder mellem magistraten og borgerne. I 1484 stiftede kong Hans forlig mellem rådet og borgerne i Landskrona og forbød ved samme lejlighed opløb og sammenslutninger mod rådet (iv, 130), mens dronning Christine i 1514 måtte mægle i en strid i Ribe om opkrævning af og kontrol med byskatten (ii, 100ff). De øvrige forlig drejede sig om handel og sejlads til Tyskland, i hvilket Christoffer af Bayern mæglede mellem Svendborg på den ene side og biskoppen af Århus og bønder på Tåsinge på den anden side (iii, 538f), mens Hans afgjorde en strid om afgifter for skovhugst, hvor parterne var Århus by og Øm kloster (ii, 180f), og en strid om fiskerettigheder i Limfjorden mellem Viborg by og domkapitlet (ii, 217f). Christian 2. mæglede i 1514 forlig mellem bønder og borgere i Ronneby, men forliget har mere karakter af påtvungen afgørelse end egentlig mægling og foregriber kongens forordninger af 1516 vedrørende bønders handel og sejlads.

Endelig skal nævnes to overenskomster, der blev indgået mellem Slesvig og Flensborg i 1282 og 1386, og som fastlagde, hvor stridigheder mellem borgerne skulle afgøres, og regulerede samhandelen (i, 93, 58f, 191f). Det er dog ikke umuligt, at andre byer også har indgået aftaler, der har karakter af lovgivning, men ingen andre eksempler er overleveret.

3.4. »Tillægslovgivning«, privilegier og stadfæstelser

I det ideelle tilfælde bestod den enkelte købstads retsregler af en stadsret samt en række breve fra byherren, hvis indhold enten supplerede stadsretten, her kaldet »tillægslovgivning«, gav købstadens særlige rettigheder (privilegier) eller stadfæstede de aktstykker, der lå i byens arkiv. Det er indholdet af sådanne breve, der skal gennemgås her.

»Tillægslovgivningen« består af i alt 360 overleverede breve; 24 fra 1200-tallet, 33 fra 1300-tallet, 195 fra 1400-tallet og 106 fra 1500-1522 samt to udaterede breve, udstedt mellem 1157 og 1375. Indkluderet i disse tal er de ovenfor omtalte domme, forlig, responsa og overenkomster.

I 1200-tallet vedrører tillægslovgivningen først og fremmest næringsretlige problemer såsom landboers og gæsters pligt til at betale torvegæld og lignende afgifter, told og toldfrihed i og omkring byen og fastsættelse af torvedag(e). Andre angår retsvæsenet, især bytingets jurisdiktion over sager vedrørende byboerne, herunder forbud mod at stæne byboere for udenbys domstole og forbud mod at tage udenbys værge. Slesvig fik i 1291 af Hertug Valdemar bestemmelser vedrørende straf for manddrab og sår samt søgsmål og inddrivelse af gæld (i, 47f). I breve til Ribe og Slesvig understreges rådets myndighed over indbyggernes i byen, mens byherrens rettigheder omvendt fastslås for Næstveds vedkommende, dvs. St. Peder klostrets ret til afgifter og til at godkende salg af byjord. I et brev til Ribe af 1265 indskræpes jordejeres forpligtelse til at betale skat. Mere interne anliggender blev reguleret i et brev af 1293 til Flensborg, der satte mål for korntønder og bestemte, at kvinder skulle bade mandage og torsdage, mænd de andre dage. Straffen for at overtænde denne bestemmelse var fortabelse af tøjet. København fik i 1200-tallet flere bestemmelser vedrørende handel, vrag, bryllupsudgifter, retsvæsen, rådets myndighed og byens forvaltning. Bestemmelserne skulle supplere byens første stadsret af 1254, men reelt var hensigten at stramme Roskildebispens greb om byen under kirkekampen, hvilket klart kom til udtryk i byens anden stadsret af 1294³³.

I 1300-tallet er det reglerne vedrørende retsvæsen, og det vil igen sige byretternes jurisdiktion og borgernes immunitet, der udgør den største gruppe. Fjorten breve handler helt eller delvis om dette. I forbindelse hermed reguleres rådets myndighed både i forhold til byherren (Næstved, København) og til indbyggerne (Flensborg, Ribe, Slesvig). Skat, herunder

33. Aksel E. Christensen, »Middelalderbyen« i *København fra boplads til storby*, red. Harald Jørgensen (København: Hirschprung, 1948) I, p. 20ff.

kongens og byens tyngde, er et andet vigtigt emne, der behandles i ni breve, mens næringsretlige regler er indeholdt i seks breve³⁴.

Fra Erik af Pommerns regeringstid findes sytten breve, der angår handel, retsvæsen (sagsforfølgning i byen, borgernes immunitet for udenbys domstole) og skat og er med en enkelt undtagelse udstedt af kongen. Det i forskningen mest dominerende aktstykke er den såkaldte forordning af 15. februar 1422, der er udstedt til København men som ifølge ordlyden skulle gælde for de sjællandske købstæder. Den regulerer rådets myndighed, især over håndværkere, og fastsætter regler for handel i byerne og oplandet og for borgerskab, men det tvivlsomt, om den har haft nogen betydning i samtiden³⁵. Samme år udstedte kongen et brev til København, der gav lignende regler for handel og understregede rådets myndighed over håndværkere. Et enslydende brev blev i 1426 udstedt for Helsingør.

Med Christoffer af Bayern kommer en strøm af købstadlovgivning. Kongen gav syv byer nye eller reviderede stadsretter³⁶, Skagen fik privilegier som andre købstæder og Ringkøbing fik Viborgs stadsret. Derudover udstedte Christoffer 37 breve med tillægslovgivning, femten breve med privilegier og tretten breve, der stadfæstede privilegier og stadsretter.

Af de 37 breve med tillægslovgivning er de nitten udstedt 1440-41. De to første breve i serien danner mønster for de øvrige fra denne periode. I det ene brev, udstedt til Malmø 13. november 1440, stadfæster kongen byens tidligere privilegier, forbyder nogen at bære våben i byen, beordrer alle at bruge byens vægt, kræver tiendepønning af arv efter tyske og udenlandske folk, der dør i de danske byer, og vinter- eller sommerleje af gæster, forbyder nogen at danne gilde eller kompagni uden borgmestres og råds tilladelse og fastsætter dødsstraf for at »gøre bebindelsse [forbund] som kalles swedelagh« (iv, 66f). I det andet brev, til Landskrona fra 1440 (u.d.), forbeholder kongen sig ret til at indsætte borgmestre. I brevene udstedte til en række byer på Sjælland genfindes reglerne vedrørende tiendepønning, våben i byen, kongens ret til at indsætte borgmestre, rådets kontrol af håndværkere og brug af byens vægt. Derudover er tilføjet regler vedrøren-

34. Summen af de omtalte breve er højere end de 32 angivet ovenfor, da flere breve indeholder bestemmelser både om skat, handel, retsvæsen og andre emner.

35. Pasternak argumenterer (»Erik af Pommern«, n. 15), at den er et resultat af et kompromis i en strid mellem adel og købmænd om handelsrettigheder, mens J. B. Jensen (»Erik af Pommerns privilegier« n. 15) foreslår, at forordningen udtrykker et ønske fra både adel og købmænd om at stoppe den stigende handelsaktivitet på landet og ved fiskerlejerne. Begge er dog enige i, at forordningens praktiske betydning er blevet overvurderet i den ældre historieskrivning.

36. Viborg 1440, Århus i 1441, Varde og Horsens i 1442, Ribe, København (og muligvis Kalundborg, se n. 4) i 1443 og Nyborg i 1446.

de valg af rådmænd, og forbudet mod det oprørske forbund, »svedelavet«, er afløst af et generelt forbud mod opløb eller sammensværgelser mod rådet. Enslydende breve ses udstedt til Roskilde, Præstø, Vordingborg, Skælskør, Slagelse og Slangerup, mens breve til Køge, Næstved, Ringsted, Store Heddinge, Odense, Ålborg, Randers, og Lunel indholder alle eller nogle af de ovennævnte bestemmelser samt yderligere regler for den enkelte by. Kun to af brevene fra 1440-1441 har andet indhold. Helsingborg fik 13. december 1440 et brev, der gentog og bekræftede de regler, byen havde fået i 1414, vedrørende handel, fyrre-markssager, rådets myndighed over håndværkere og ølkoner samt pligt til at holde færger til Helsingør. Kerteminde fik 29. juni 1441 brev på at have torvedag om torsdagen med påbud til indbyggere i omliggende sogne om at søge dette torv.

De øvrige breve fra Christoffers regeringstid regulerer handel, især landhandel og bønders handel og sejlads, som hans efterfølgere også viser stor interesse for, skat, som ligeledes bliver genstand for opmærksomhed i århundredets anden halvdel, rådets myndighed samt retsvæsenet, hvor det enten drejer sig om (igen) at fastslå byboernes immunitet og byretternes jurisdiktion eller om at regulere forholdet mellem de forskellige domsmyndigheder i byen, typisk i de større byer. Således reguleres forholdet mellem fogeden og rådet med hensyn til fordeling af sagsfald, bøder og afgifter i et brev af 18. oktober 1446 til Malmø. Generelt er Christoffers breve udtryk både for en overordnet lovgivning for alle byer og en hensyntagen til den enkelte bys behov for lovgivning, og det er klart, at det er ham – i langt højere grad end Erik af Pommern – der har præget udviklingen af den senmiddelalderlige købstadlovgivning.

I Christian 1.s regeringstid blev der udstedt 72 breve med tillægslovgivning heraf et af dronning Dorothea (Nakskov 1461 u.d.) og et andet af hertug Adolf (Haderslev 1455 7/9). Næringsretlige regler dominerer i disse breve med gentagne forbud mod landkøb og bønders sejlads. Regler for retsvæsenet er mere specifikke, idet de foreskriver, hvorledes sager skal forfølges i byen. Borgernes immunitet overfor udenbys domstole både som sagsøgte og som nævninge synes at være blevet alment accepteret undtagen i Nørrejylland, da kongen må udstede breve til Horsens i 1452 og til Århus i 1466 om, at borgere i de to byer kun kan være nævninge (tovsmænd) i byen. Andre breve understreger rådets myndighed over borgere og menige indbyggere, kongens ret til at indsætte borgmestre samt rådets forhold til fogeden. Regler vedrørende skat og skattepligt bliver også hyppige. Foruden ovennævnte regler, der nok gives til en enkelt by ad gangen, men som genfindes i andre byers stadsret eller i andre breve, lovgives der stadigvæk for den enkelte by. Stege får brev vedrørende møller,

Aalborg får lov til at inddrage kronens jord til staldrum, så der er »parke-ringsplads« til alle dem, der deltager i sildefiskeriet og markedet om for-året (iii, 442, ii, 279f), og Skælskør, Nakskov samt Tønder får defineret deres ret til og betingelser for brugen af græsgange, marker og skove om-kring byen (iii, 263, 369f, i, 237f). I København bakker kongen op om et forbud mod at kaste affald og ballast i havnen og mod at fortøje skibe ved Højbro (iii, 95).

Under kong Hans er det retsvæsen, næring og skat, der dominerer i de 89 breve, der udstedes i hans regeringstid, heriblandt to af ærkebispens til Åkirkeby i 1499 og Elleholm i 1509 og et af dronning Christina i 1510 (el-ler 1520) til Rudkøbing. I brevene til de nørrejyske byer er det især reg-ler vedrørende nævninger som sandemænd og »biskoppen og bedste byg-demænd,« der er emnet.

I Jyske Lov indførtes et nævn til prøvelse af sandemænds ed bestående af biskoppen og otte bedste bygdemænd. Hvis dette nævn forkastede en dom afsagt ved sandemænds ed, medførte det, at sandemændene skulle betale bøde for falsk ed. Dette nævn, der kom til at fungere som appelin-stans, kendes kun fra det jyske retsområde³⁷. Med byernes opståen er det ikke underligt, at der ville opstå konflikter i forbindelse med deres udskil-te jurisdiktion og byboernes immunitet. I de foreliggende breve anerken-des nævnet og biskoppens autoritet men med den vigtige modifikation at sandemænd fra byen kun skulle dømme i sager vedrørende medborgere og kun kunne fældes af bygdemænd, der udelukkende (på Fyn) eller i overve-jende grad (i Nørrejylland) blev udpeget blandt byboerne. Af kongen fik byens rejsende købmænd yderligere den lettelse, at hvervet som bedste bygdemand ikke som på landet blev livsvarigt men midlertidigt. I et brev til Århus af 1486 hed det, at blev sandemænd stævnet for biskop, skulle halvdelen af bygdemændene tages fra byen med mindre sagen angik alle borgerne, da skulle udenbys bygdemænd dømme (ii, 178f). Et privilegium til Odense af 1493 bestemte, at bispen kun måtte tage borgere til bygde-mænd i Odense og ingen borger til bygdemænd udenfor byen, hvilke reg-ler senere blev overført til Fåborg og Svendborg (iii, 489, 567f, 548f). Bi-skoppens ret til frit at vælge medlemmer af sit nævn var dermed indskræn-ket, når det gjaldt byboere.

Sandemænd var emnet for et udateret³⁸ privilegium til Aalborg, der be-stemte, at sandemænd ikke kunne stævnes uden for byen men skulle stå til

37. Poul Johs. Jørgensen, »Biskop og bedste Bygdemænd,« *Tidsskrift for Rettsvitenskap* (1944), p. 74-131.

38. Af udgiveren dateret til 1483-97.

rette i byen (ii, 280f); Horsens' borgere fik i 1485 brev på deres ret til ikke at blive stævnet for udenbys domstole og til at have sandmænd fra byen (ii, 162); Viborgs sandemænd skulle ifølge brev af 1495 sværge: så langt byens »lagheffdh oc friiheet« rakte (ii, 221), og ifølge et andet af 1497 sværge på byens såvel som på sagvolderens vegne, når det krævedes (ii, 222f). Brevene til Viborg, Horsens samt et til Århus fra 1496 tillod, at sandemandshvervet gik på omgang blandt alle borgere og beklædtes for et år ad gangen, og at borgmestre og rådmænd helt blev fritaget for denne pligt (ii, 182, 163f, 223). Endelig blev det i 1496 slået fast, at sandmænd, der fældedes af biskop og bygdemænd, ikke skulle bøde mere end sandemænd i Viborg (ii, 182).

De øvrige breve vedrørende retsvæsen fra Hans' tid understregede endnu en gang borgernes immunitet, som et brev fra 1494, der bestemte, at alle sager vedrørende Randers' indbyggere skulle før bytinget eller for kongen, og i et fra 1504, der fastslog, at borgerne i Viborg ikke kunne stævnes uden for byen af biskoppen eller nogen anden uden tillagen for kongen (ii, 246f, 220).

De næringsretlige regler fortsætter linjen fra forgængerne med forbud mod ulovlige havne, landkøb, forprang og bønders sejlad: og tonen mod udenlandske, især tyske, købmænd skærpes i forbindelse med stridighederne mellem kongemagten og Hansestæderne. Rådets myndighed blev yderligere underbygget gennem påbud til borgerne om at være rådet lydige og rådsmedlemmernes særstatus blev understreget ved, at de blev fritaget for skat. Skatteregler fastslog dels hvem der er skattepligtig, dels hvilke tjenester og tynger, byen og kongen kan pålægge indbyggerne. I slutningen af kong Hans' tid dukker også en del breve op vedrørende borgerskab, antaget af mænd, der er flyttet (flygtet) fra deres herskab og indtil byen, og som derpå er blevet »delet til stavns« dvs. tvunget til som hovedarving at overtage faderens eller en slægtnings selvejer- eller fæstegård³⁹. Københavns, Malmøs, Landskronas, Halmstads og Skagens stadsretter forsøger at forebygge konflikter med bestemmelse om, at ingen må tages til borger, førend han er »skilt fra herskab med minde« (ii, 301; iii, 83; iv, 83, 124, 281). Kongen giver enten fuld frihed⁴⁰ mod at blive »delet til stavns« eller foreløbig frihed til sagen er overvejet med rådet⁴¹.

39. Om arveret, arvepligt og fæste i senmiddelalderen se Erland Porssmose, »Middelalder o. 1000-1536« i *Det danske landbrugs historie I* (Odense: Landbohist. Selskab, 1988) spec. pp. 346-55.

40. I brev til Nakskov fra 1500 u.d. Beskyttelsen gælder borgere, der er født på kronens gods (iii, 371).

41. Brev til København 1501 8/2 (iii, 115).

Hertug Frederiks fem breve til Husum og Haderslev føjer sig til de mange, som hans broder udstedte, idet de angår handel, skat og retsvæsen, heriblandt det tidligere omtalte privilegium til Husums indbyggere, der bliver fritaget for at være sandemænd i herredet.

I Christian 2.s tillægslovgivning er det fortsat handel, der er hovedemne men med en drejning i forhold til tidligere. Brevene indeholder hovedsageligt forbud mod bønders, gejstliges, adeliges og håndværkeres handel, og vedrører i højere grad købmændenes handelsrettigheder end hele købstadens, omend man stadig finder breve vedrørende torvedage, forbud mod ulovlige havne og påbud om at søge nærmeste købstads torv. Den forholdsvis nye afgift, cisen, optager en del af brevene, mens de få breve vedrørende retsvæsen bekræfter byretternes jurisdiktion over sager i byen og borgernes immunitet. Således får Kerteminde i 1516 brev med regler angående bygdemænd, der svarer til dem, Odense havde, og byens borgmestre og rådmænd blev fritaget for at være sandemand og nævninger i sager vedrørende ran (iii, 505ff). Endelig er der i forordningerne af 1521 restriktioner på forbruget i form af regler vedrørende bryllups-kost.

Denne oversigt over tillægslovgivning viser, at næringsretlige regler ikke uventet optog lovgivernes tanker en del, men det står også klart, at spørgsmål vedrørende retsvæsenet, især byens domstoles jurisdiktion og byboernes immunitet overfor udenbys domstole, var vigtige emner. Dette afspejler et behov fra byens side for at få defineret sig selv som en selvstændig men alligevel samspillende organisme i det overvejende agrare feudale samfund⁴².

Af breve med privilegier findes 175 overleveret fra middelalderen, fordelt på 33 fra 1200-tallet, 26 fra 1300-tallet, 81 fra 1400-tallet og 35 fra 1500-1522. Privilegierne kan inddeles i to kategorier: dem, der kom hele byen tilgode og derved underbyggede byboernes særstilling i samfundet, og dem, der var til fordel for byens ledende gruppe, købmændene. I 1200- og 1300-tallet var de sidste fremherskende. De fleste breve drejer sig nemlig om fritagelse for torvegæld og told overalt i riget, i 1200-tallet også inklusive Skånemarkedet, samt retten til at bjerge eget vrag. Disse goder var købmændene nærmest til at kunne udnytte. Goder til hele byen var især ret til at kunne udnytte de omliggende marker, enge og skove

42. For en diskussion af de europæiske byer som integreret del af det feudale samfund, se Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (London: NLB, 1974) pp. 150f., 190-96, 205f., 251-54; om de danske byer se Anders Andrén, *Den urbana scenen: Städer och samhäll i det medeltida Danmark* (Malmö: Gleerup, 1985), del II.

til dyrkning, græsgang, tømmerhugst, indsamling af brændsel og til at have svin på olden. Byer ved større vandløb kunne få fiskerettigheder. Derudover var der goder, der er specielle for den enkelte by, som f.eks. Væ, hvis indbyggere fik ret til at bruge håndmøller, og København, hvis indbyggere frit måtte bryde kalksten på Saltholm.

Privilegierne under Erik af Pommern er få. Nogle er tydeligt dikteret af politiske hensyn, som brevet af 1413 til Flensborg, der stadfæster byens privilegier, giver borgerne ret til selv at udnævne byfogede, til at give frit lejde til alle undtagen kongens fjender og til at købe fødevarer til eget forbrug toldfrit på årsmarkederne. Enestående er privilegierne til Malmø: i 1429 fik byens borgmestre ret til at bære guld, og i 1437 fik byen et byvåben. En anden favorit blandt byerne var det nygrundlagte Helsingør, hvis indbyggerne i 1426 fik skattefrihed i fem eller ti år, alt efter kvaliteten af huse, de opførte, samt ret til at indsamle brændsel i Nordsælland og til at fiske torsk frit.

Christoffer af Bayerns privilegier fortsatte linjen fra højmiddelalderen med dels at stadfæste brugsretten til ressourcerne omkring en by, dels at give toldfrihed overalt i riget med undtagelse af Skånemarkederne til de borgere, der handlede. Under Christian 1. og Hans var der goder både til hele byen, og til en særlig gruppe af byboere, nemlig rådsmedlemmerne, der fik skattefrihed samt jord til eget brug, og særlige incitægter⁴³. Disse privilegier understregede deres overordnede status i bysamfundet i højere grad end deres særstatus i forhold til befolkningsgrupper uden for bysamfundet.

Christian 2. var i begyndelsen af sin regeringstid noget mere karrig med at give privilegier. Borgerne i Flensborg fik ret til at fremføre deres sager for kongen, hvis byens domstole ikke kunne træffe en afgørelse, og Åbenrås borgere og deres landboere fik ret til at forlange, at alvorlige sager på herredstinget blev udskudt, til kongen kunne være tilstede (i, 208f., 263). Væ, Århus, Engelholm, Stege, Rødby og Nibe fik brugsret til jorder eller fiskerirettigheder. Krigen mod Sverige tvang kongen til at være noget mere gavmild, og i oktober 1518 fik købmænd og borgere i Skåne ret til at handle med svenske undtagen med humle, salt, krudt, tømmer og andre våben. Til gengæld skulle det ved handelen indkomne sølv afleveres til mønten mod godtgørelse i mønt (iv, 365). Ribes købmænd fik ret til at

43. Således får borgmestre og rådmænd i Skælskør i 1475 ret til at bruge Lyrehavevang mod årligt landgilde til Korsør Slot (iii, 263) og deres kolleger i Malmø får i 1481 en kronens grund og dam, så de kan bygge mølle og møllehus til deres egen nytt: (iv, 78f). I Landskrona blev borgmestre og rådmænd i 1493 forlenet med vægten, dog skulle de aflevere bøder til kongen (ibid. 142).

købe og udføre øksne også mod at afleveret sølv til mønten i byen (ii, 104f).

Af breve, der udelukkende stadfæster en købstads retsregler og rettigheder, findes 178 overleveret, hvoraf seks er fra 1200-tallet, 35 fra 1300-tallet, 115 fra 1400-tallet og 22 fra begyndelsen af 1500-tallet⁴⁴. Stadfæstelsesbrevene understreger, at købstadens lovgivning byggede på privilegier, der i princippet var tidsbestemte, hvorfor en købstads love og rettigheder (heriblandt retten til selv at udstede lovgivning) skulle godkendes, hver gang byen fik en ny byherre. Herved skiller købstadlovgivningen sig grundlæggende ud fra landskabslovene. At man også var klar over dette forhold, ses af det faktum, at de overleverede stadfæstelsesbreve kronologisk klumper sig i begyndelsen af de forskellige kongers og hertugers regeringsperioder. Det får yderligere Christoffer af Bayerns lovgivning til at virke imponerende, at han brugte lejligheden til at gennemgå og revidere den købstadlovgivning, der strømmede ind til hans kancelli ved tronskiftet. Byherrens magt med hensyn til lovgivning fik Tønder at føle, da byen i 1522 fordrev Hertug Frederiks (senere Frederik 1.s) kvæg fra en mark. Hertugen forbød prompte byen at bruge sin stadsret og privilegier, indtil den bad om nåde (i, 242). Desuden viser stadfæstelsesbrevene, at fra 1300-tallets begyndelse skulle danske købmænd betale told ved Skåne-markederne, selvom de stadig nød toldfrihed i den øvrige del af riget.

3.5. Vedtægter

En sidste gruppe af retskilder i købstadlovgivningen er de vedtægter, som byen selv udfærdigede. Ifølge Husums bønsskrift skulle byfogeden og tolv indbyggere udfærdige »wilkor«, der satte regler for »kopenschopp, elen, wicht vnde wage, kramerie, backen vnde bruwen«, altså decideret næringsretlige regler. I et brev af 24/1 1321, udstedt af Hertug Erik 2. af Jylland, og gentaget i Hertug Valdemar 3. af Jyllands brev af 24/6 1325, hedder det, at borgerne skal overholde *omnia statuta et leges*, som rådmændene udfærdiger til byens nytte og også alle *causas, que vulgariter wilkoor appellantur* (i, 185, 188). Stadsret og vedtægter fra samme by findes kun overleveret fra Flensborg. Stadsretten defineres som *leges*, »bymens skra«, og »stat recht«, mens samlingen af vedtægter kaldes »willkoer« eller »Wilkor und Belevinge«. I ordforrådet skelnes altså mellem bylove og vedtægter. Spørgsmålet er, om denne skelnen er udsprunget af ophavssituationen eller af indholdet.

44. Stadfæstelsesbreve med tillægsbestemmelser eller nye privilegier er inkluderet i de to andre kategorier.

Der er ikke mange middelalderlige vedtægter overleveret. Da de blev vedtaget af rådet og borgere eller menige almue, blev de med enkelte undtagelser indført i stadsbøgerne, hvoraf kun brudstykker er overleveret fra tiden før 1500. Blandt dem er *Registrum ville Malmøyghe* (Malmø bys bog) med forskellige optegnelser fra 1420 til begyndelsen af 1600-tallet, og samme bys ældste bevarede rådstueprotokol, der begynder i 1503⁴⁵. Begge indeholder vedtægter. I Kolding Bys bog, der er anlagt i 1490'erne, findes vedtægter fra 1523 vedrørende handel⁴⁶. Da de middelalderlige stadsbøger er forsvundet, er en stor del af vedtægterne fra de middelalderlige byer også gået tabt. Forskning i den middelalderlige købstadlovgivning må derfor tage i betragtning, at der faktisk kun er overleveret en del af lovgivningen, også selv om en by har en omfattende samling af stadsretter og breve. Kun de to vedtægter fra begyndelsen af 1300-tallet er udfærdiget som pergamentsbreve, mens vedtægter fra Nykøbing Mors, Viborg og Husum er overleveret i senere stadfæstelser og en vedtægt fra Flensborg fra c. 1500 på et pergament vedhæftet St. Knuds gildeskra.

Det overleverede kildematerialet udgøres af 1) en udfærdiget samling af vedtægter fra Ringsted af udgiveren henført til c. 1350-1441 (iii, 301-5)⁴⁷, 2) den ovenfor nævnte samling af vedtægter for Flensborg fra 1388 (i, 119-27), 3) nogle bestemmelser vedtaget på et møde i 1504 af repræsentanter fra skånske byer (v, 129f) samt enkelte vedtægter fra forskellige byer.

Vedtægterne fra Ringsted kaldes for »welkor« i afskriften (fra ca. 1685). De er udfærdiget af borgmestre og rådmænd og skal holdes af alle, der bor i byen eller som kommer til byen og tager borgerskab. De består af ti paragraffer, der omhandler opkrævning og fordeling af byskat og kongelige tynger (§§1-3), forfølgning på bytinget af fredsbrud, begjæret af udenbys mænd (§§4-5), pligt til at komme medborgere til hjælp (§§6-7), leje af jord (§8), forkøb (§9) og rådstuerettens jurisdiktion som førstinstans i alle søgsmål, hvor begge parter er bymænd (§10).

Flensborgs vedtægter blev udfærdiget i 1388 og er overleveret i en senere plattysk oversættelse. Vedtægterne omfatter 48 paragraffer, hvoraf de

45. *Registrum Ville Malmøyghe* (*Malmø Stads medeltida minnesbok*), utg. i faksim. av Ingvar Andersson och Leif Ljungberg (Malmø: Jan Kroon, 1937); *Malmø rådstueprotokol (Stadsbok) 1503-48*, udg. v. Erik Kroman (København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie; Gad, 1965).

46. L.A. Viborg. D14-258. Kolding Bys Bog 1493-1635, fols. 7r-v. En beskrivelse og datering af indholdet findes i Thelma Jexlev, »Kolding Bys bog,« *Koldingbogen 1983* (Kolding, 1983), p. 11-14.

47. Overleveret i Resens Atlas c. 1685.

fleste er næringsretlige regler (§§9-26, 29, 32-33) vedrørende torveafgift, detailhandel, ølsalg og told. Ti paragraffer (§§2-3, 31, 42-48) indeholder strafferetlige regler, syv vedrørende drab og tre vedrørende ærekrænkelser. Seks paragraffer behandler retsvæsenet (§§1, 5-8, 27, 30), og en (§30) fastslår, at hvad der bliver afgjort og besluttet med tolv rådmænds råd skal »staetuaste syn« (v, 124). Derudover findes i en anden version en paragraf, der foreskriver, hvorledes man sværger sig fri i gældsager, når man ikke har skriftligt bevis⁴⁸. De øvrige paragraffer angår skat (§4), bygning af stenhuse (§§40-41) og anbringelse af »hemmelighed«er (§28), samt sætter grænser for bryllupsfestligheder (§§34-38) og middage i St. Knuds gilde (§39).

De regler, der var resultatet af mødet i 1504 mellem repræsentanter for de skånske købstæder, er udelukkende næringsretlige, og har ingen betegnelse hæftet på sig.

De enkelte vedtægter angår bryllup og barsel (Slesvig 1336, 20/7) bryllup, dåb, kirkegang og gildefester (Husum 1504, 15/2), messer for afdøde rådmænd (Slesvig 1342, 24/3), magistratens lønningsjord (Malmø 1447, 23/2), handel (Malmø 1472, 29/10), aftapning og afgifter (til rådet) på vin og øl (Malmø 1503, 26/6 og 13/7), forbud mod import af dansk øl (Viborg 1491, 13/3), salg af byjord og inddragelse af hedejord (Nykøbing Mors 1460, 11/7), ejerskab af humlegårde (Vejle 1498, 4/5) og skat (Flensborg ca. 1500). De kaldes *consuetudines* (Slesvig 1336, 1342), *artickle* (Nykøbing Mors 1460, Malmø 1472) *contracht och wedertecht* (Vejle 1498), *stucke unde artikele* (Flensborg o.1500), *beleuynghe vnnde willekoer* (Husum 1504). Malmøs vedtægter fra 1447 og 1503 er magistraten 'kommet overens' om, og Viborgs vedtægt er magistrat og menige almue kommet »till eens« om.

Desuden er udtrykket »vilkår« brugt om en paragraf i Flensborgs stadsret og i Tønders stadsret fra 1242. Paragraf 45 i Flensborgs latinske stadsret bestemmer, at forpligtelsen til at deltage i nattevagten skal fastlægges ved et møde af alle (bymænd/borgere) på tinget. I den latinske tekst kaldes paragraffen for *condictum* (i, 104) i den danske tekst bruges udtrykket »oll bymen takæ withær« (i, 117 §26), mens den plattyske redaktion har overskriften »Wylkore« (i, 141 §25). Her understreges, at det drejer sig om noget, byen selv afgør, og forekomsten i stadsretten kan være et led i

48. En beskrivelse af edsaflæggelse med ordlyden af eden er sjælden i købstadslovgivningen. I Roskildebispens jordebog fra ca. 1380 findes den ed, rådmændene i København skal aflægge til bispens (iii, 54), i de skånske byers »rætt« (se nedenfor) rummer § 43 vejermeesterens ed, og den første paragraf i den såkaldte Kong Hans' stadsret indeholder borger-skabseden.

den selvstændighed overfor byherren, som stadsretten søger at manifestere⁴⁹. En lignende paragraf i Slesvig stadsret vedrørende nævte vagt (§38) siges også at været vedtaget på tinge af alle men har ingen særlig betegnelse hæftet på sig⁵⁰. §29 i Tønders stadsret foreskriver, som andre købstadlove, at enker og enkemænd, der gifter sig igen, ikke må give hinanden noget gods uden samtykke af de legitime børn fra tidligere ægteskab(er), hvilken regel defineres som »id est Wilkore« (i, 220). Denne arvsregel afspejler byrådets forsøg, efter tysk forbillede, at placere sig som et slags overformynderi for faderløse eller moderløse børns arv⁵¹, og sætningen angiver, at denne regel er vedtaget af byen, ikke givet af byherren eller taget fra en landsret.

Både samlingerne af vedtægter og de enkelte vedtægter drejer sig om mere end blot handel, hvilket der var lagt op til i Husums bønsskrift, omend næringsretlige regler er det dominerende element, så bønsskriftets omtale er ikke en fuldstændig definition af indholdet af byens egne vedtægter men et udgangspunkt for intern regulering af især næringsretlige og privatretlige forhold med 'byens bedste' som det erklærede mål. Indholdsmæssigt har vedtægterne passet ind i købstadlovgivningen og suppleret stadsretterne og tillægslovgivningen. Den forskel, der i terminologien trækkes mellem love og vedtægter, skyldes i de gennemgåede eksempler ophavssituationen, nemlig at det er byrådet, der udfærdiger og med borgerne vedtager 'vilkårene'.

Dermed viser de danske købstæders vedtægter at passe ind i traditionen af »Vilkår«, »Vider og Vedtægter«, som man kender det fra Tyskland og fra de danske landsbysamfund i middelalder og nyere tid⁵². Kendetegnet for disse er, at det er regler, der vedtaget af edssvorne, hvad enten det er gildebrødre i gilder og laug, borgere i en købstad eller grænder i bylaget. Dette kommer tydeligt frem i paragraffen i Flensborg stadsret. Reglernes

49. F. Gräff, *Entstehung und Bedeutung des Flensburger Stadrechtes* (Flensburg, 1934), p. 33f.

50. »postquam conductum fuerit in placito et ab omnibus approbatum« (i 10 §38); »»Wan id gebaden is vppe deme dinghe vnde is dar van allen vulboerdet« (i, 29 §58).

51. Juul, *Fællig* (n. 13), p. 235.

52. Følgende er baseret på Wilhelm Ebel, *Die Willkür: Eine Studie zu den Denkformen des älteren deutschen Rechts*, Göttinger Rechtswissenschaftliche Studien, Heft 6 (Göttingen: Schwartz, 1953), spec. pp. 46-67, og Poul Meyer, *Danske bylag: En fremstilling af det danske landsbystyre paa baggrund af retshistoriske studier over jordskæbets hovedproblemer* (København: Ny Nordisk Forlag, 1949) spec. pp. 82-90. Også de danske middelalderlige gilde- og laugsskråer bruger udtrykket 'vilkår' om de regler, laugsbrødre selv har vedtaget, se *Danmarks Gilde- og Lavsskræer fra Middelalderen*, udg. C. Nyrop (København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, Gæ 1, 1895-1904; genoptr. Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1977), ii, 535 s.v. »Vilkaar«.

kompetence er klar: de gælder for de personer (med deres husstande), der er blevet optaget i bylaget, gildet eller byen, og i det område, hvor disse personer har deres daglige omgang og hvor problemer kan opstå. Reglerne indhold er i modsætning hertil bedst defineret negativt: de gælder problemer, der ikke er løst tilfredsstillende i de andre love, og vilkårene eller vedtægter kan regulere alle områder af dagliglivet, sålænge de ikke strider mod en stadsret eller anden lov. Derfor er terminologien forholdsvis klar, hvorimod indholdet kan variere, og derfor har man søgt byherrens stadfæstelse på vedtægter, der kunne stride imod landskabslovene eller stadsretterne.

Tre af de middelalderlige vedtægter er blevet stadfæstet af kong Hans (Vejles vedtægt vedrørende humlegårde i byen), Frederik 1. (Nykøbing Mors' vedtægt om salg af byjord og inddragelse af hedejord)⁵³, samt af bispens af Viborg og landsdommeren af Nørrejylland (Viborgs vedtægt, der forbød import af dansk øl). Da vedtægterne i alle tre tilfælde greb ind i almindelig arve- og næringsret, har man villet sikre sig kongens samtykke. Frederik stadfæstede som hertug i 1504 Husums vedtægt vedrørende fester, selvom byen havde fået ret til at vælge tolv mænd, der skulle udstede »wilkor« (i, 81), så i dette tilfælde kan stadfæstelsen af en vedtægt skyldes Husums endnu usikre forhold til byherren.

I senmiddelalderen mistede de tyske købstæders vilkår deres karakter af overenskomst eller forpligtelse, indgået af alle medlemmer af et forbund, dvs. borgerne, og blev retsregler, udstedt af en myndighed som rådet og nogle steder indlemmet i stadsretter på linje med andre retsregler. Det samme lader til at være tilfældet i Danmark, hvad der kan ses af Københavns stadsret fra 1443. Der er ingen middelalderlige vedtægter overleveret fra byen, heller ikke fra det ellers så veldokumenterede 15. århundrede. Til gengæld kan flere af stadsrettens 120 paragraffer have deres rod i vedtægter, således første kapitels §7, der begrænser bryllups-, barsels- og andre fester; femte kapitels §32 om naboers bidrag til erstatning til den person, hvis hus eller tag bliver brudt ned for at standse ildebrand, samme kapitels §42 om affald i havnen, §§44-46 om ansvar for skade på vindebroen og kajen, §§47-48 om affald og lokum på grundene og §49 med regler for bebyggelse af grundene, og endelig sjette kapitels §§23-26 om vægtere. Det er dog kun indholdsmæssigt, at ovennævnte paragraffer kan udpeges som muligvis oprindelige vedtægter. Indholdet af disse og andre paragraf-

53. Højest sandsynligt har Nykøbing Mors søgt samtlige kongers stadfæstelse af vedtægten, men de øvrige er, ligesom byens andre breve fra middelalderen, gået tabt ved en brand i 1560 (*Rep.*, 2. rk, bd. 8, p. 208).

fer om detailhandel, håndværk, forbrug og byggeri peget samtidig frem mod de forordninger fra 1500-tallet, der havde til hensigt at fremkalde »god skik oc Polliti« i bysamfundet, og som især søgte at regulere handel og håndværk og begrænse forbruget⁵⁴.

3.6. De almindelige stadsretter

Det lader til, at den enkelte købstads lovgivning i høj grad er sammensat af aktstykker fra den tilgængelige lovgivning og tilpasset behovet. Spørgsmålet er derfor, hvilken funktion de såkaldte almindelige stadsretter havde. Der findes fem sådanne love overleveret i håndskrifter fra 1400-tallet. En af dem, den såkaldte Erik Glippings Stadsret, der bygger på Ribes stadsret af 1269 med tilføjelser af anden oprindelse, må ifølge udgiveren være ældre end håndskriftet (v, 15-35). De fire andre kan dateres til 1400-tallet. Den ene har Roskildes bylov af 1268 som forlæg men i dennes redaktion fra 1400-tallet. Den anden bygger på Helsingborg og Lunds birkeretter med indskud fra Københavns stadsret af 1443. Den tredje, den såkaldte Christoffer af Bayerns stadsret, har samme konges stadsret for København af 1443 som forlæg og følger den nøje. Den fjerde, den såkaldte Kong Hans' stadsret, er sammensat af de tre første bøger af Magnus Eriks Stadslag (o.1350), efterfulgt af nogle bestemmelser af uvis oprindelse og afsluttet af Københavns stadsret af 1443. Lovene gengiver frit forlæggenes bestemmelser. Fra den svenske lov er taget regler vedrørende bystyret, giftermål og arv, dvs. regler, der helt eller delvis mangler i stadsretterne; bestemmelserne af uvis oprindelse er af blandet indhold, men stort set alle bestemmelser fra den københavnske bylov er medtaget⁵⁵.

Umiddelbart kan disse love tolkes som forsøg på at indføre en standard stadsret, som man havde indført i Norge i 1276 med Magnus Lagabøters bylov og i Sverige i 1350'erne med Magnus Erikssons stadslag⁵⁶. Imidlertid er det kun to af de danske almindelige stadsretter, der har kongelig stadfæstelse, og det er de to, der var mindst efterspurgt som stadsretter. Den ene er den, der bygger på Roskildes bylov af 1268, der i 1400-tallet blev anset som ufuldstændig og skulle suppleres med Københavns stadsret af

54. Dübeck, *Købekoner* (n. 17), p. 452f.

55. Ifølge Stig Iuul, *Fællig* (n. 13) har den svenske lov »for det familiefornuere Afsnits Vedkommende ... i saa høj grad været Forlæg, at man med Føje kan tale om en egentlig Reception af visse af dennes Regler« (p. 289). De øvrige regler vedrørende bystyret, borgerskab, skattepligt ligger på linje med bestemmelser i den øvrige danske købstadlov-givning fra senmiddelalderen.

56. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, s.v. »Magnus Erikssons stadslag« og »Magnus Lagabøters bylov«.

1443. Den anden er den, der bygger på Ribes stadsret, der ikke blev brugt uden for Ribe. De tre andre almindelige stadsretter er tilsyneladende ikke blevet stadfæstet af kongen og betegnes af Poul Johs. Jørgensen som »Privatarbejder«⁵⁷. Det må derfor anses for givet, at de såkaldte almindelige stadsretter ikke var udtryk for forsøg på at udstede en stadsret, der skulle gælde for alle danske byer. En forklaring kan findes i den uensartede urbaniseringsgrad i de skandinaviske lande. Danmark havde i slutningen af 1400-tallet over 100 byer, Sverige havde godt en tredjedel (36) og Norge en sjettedel (16)⁵⁸. Ydermere var de danske byer af forskellig størrelse og havde derfor behov for individuelt tilpassede retsregler. Da de almindelige stadsretter blev nedskrevet i 1400-tallet var tidspunktet for en fælles stadsret forpasset, og retsdannelsen med en gradvis opbygning af regler for den enkelte købstad fast etableret i modsætning til Sverige og i mindre grad Norge, hvor udbredelsen af henholdsvis Magnus Erikssons stadslag og Magnus Lagabøters bylov havde overflødiggjort en omfattende »tillægslovgivning«⁵⁹. Som eksempel kan anføres, at Christoffer af Bayern's breve til de svenske byer indeholder privilegier og stadfæstelser men ingen retsregler.

Hvilken funktion har de såkaldte almindelige stadsretter da haft? Den mest nærliggende forklaring er, at de har tjent som forlæg til udfærdigelse af en stadsret, det være sig for en nygrundlagt by eller en ældre købstad som Kalundborg, der ved brand havde mistet sit arkiv. Under udfærdigelsen har man taget fra forlægget, hvad vedkommende by havde behov for af bestemmelser.

Den individualiserede købstadlovgivning udelukkede dog ikke, at kongen udstedte regler, der gjaldt for flere købstæder. Bortset fra den såkaldte forordning af 1422, der først ved Christian 1.s breve af 1461 og 1479 (iii, 102f, 110) blev en del af lovgivningen, stammer den første⁶⁰ lovgivning for flere byer fra Christoffer af Bayerns tid. Han forbød i 1442 og 1445 (iii,

57. *Dansk Retshistorie*,² (n. 9), p. 116.

58. Andrén *Den urbana scenen* (n. 42) opregner 120 byer i middelalderens Danmark; dog havde ikke alle købstadsprivilegier og nogle dukker kun op i kilderne for en kort periode som urbane samfund. Tallene for Norge og Sverige er taget fra *Urbaniseringsprocessen i Norden* (n. 23).

59. *Privilegier... för Sveriges Städer*, (n. 10) p. xviii-xx.

60. I *Danmarks gamle købstadlovgivning* er medtaget et brev, udstedt af hertugen af Jylland i 1390, der forbød borgere og bønder i hertugdømmet Slesvig at skænke fast ejendom og grunde til gejstlige og kirken og bestemte, at gejstliges søgsmål mod borgere og »huslunde« først skulle indbringes for greven. Her er der dog ikke tale specielt om købstadlovgivning men om lovgivning for hele hertugdømmet og udstedt på et tidspunkt, da striden mellem hertugen og Slesvig bisp og kapitel var blusset op. Se Esben Albrechtsen, *Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404* (København: Den danske historiske Forening, 1981) pp. 249, 256 om brevets politiske baggrund.

409f) bondehandel og ulovlige havne på Lolland, hvilke forbud blev gentaget af Christian 1. og Hans i breve fra 1454, der gjaldt Lolland (iii, 410), fra 1457-64, 1481 og 1502 vedrørende Skåne (iv, 359ff, 362f) og fra 1472 vedrørende Sjælland (iii, 351ff). De to konger udsendte i 1475, 1477 og 1491 regler vedrørende handel på Sjælland og i Skåne mellem tyske købmænd, bønder, herremænd og gejstlige (iii, 106f, 108f, 211f; iv, 94f). Kong Hans udstedte desuden tre forordninger til alle byer, en nællem 1483 og 1493 vedrørende udenlandske købmænds borgerskab (v, 107f), en i 1495 med regler om sagsfølgning af slagsmål og voldshandlinger i købstæderne (v, 108f) og en i 1496 om prostitueredes påklædning⁶¹.

Også Christian 2.s omfangsrige forordninger for købs æder af 1514, 1515 og 1516 (iii, 459f; ii, 315; iv, 99ff, 144ff, 193ff, 291ff, 308f; iii, 159ff, 371f, 417ff, 431ff, 460ff) vedrører hovedsageligt handel, hvorimod forordningen af 1521 også har bestemmelser om retsvæsen, skat og bryllupskost. Af Christian 2.s øvrige forordninger for alle købstæder drejede to fra 1516 og 1519 sig om cise på vin og øl (iii, 109ff, 112f; v, 113ff) og en fra 1516 regulerede sildesaltning i Limfjorden (ii, 284). Det er værd at bemærke sig, at forordningen af 4/3 1516 er udstedt i enslydende form til Malmø, Ystad og Landskrona, hvorimod både Halmstad og Varberg får yderligere bestemmelser, som byerne åbenbart har haft behov for. Derimod er forordningen af 10/2 1521 til Sjælland, Lolland, Falster, Mø, Skåne, Halland og Blekinge udstedt i standardform⁶².

Fælles for disse forordninger er imidlertid, at de alle regulerer enkelte sider af bysamfundet eller dets forhold til oplandet. Ingen af dem kan betegnes som forsøg på at indføre en standardbylov for alle rigets byer. Det skete som bekendt i 1522, da Christian 2.s bylov blev udstedt. Den fik kun kort levetid, og det er yderst tvivlsomt, om den nåede at blive udbredt og efterfulgt. At den så let kunne affærdiges på trods af kongens byvenlige politik skyldtes, at der simpelthen ikke var behov for den. Den eksisterende købstadlovgivning og den etablerede lovgivningsprocess tilfredsstillede byernes behov for retsregler, ikke mindst da der efter 1502 var mulighed for, at flere byer i fællesskab kunne udstede regler vedrørende fælles problemer.

61. *Den danske rigslovgivning 1397-1513*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie ved Aage Andersen (København: Reitzel, 1989) p. 168-69 (1496 3/10). Denne forordning er ikke medtaget i *Danmarks gamle købstadlovgivning*.

62. Lundbak påpeger i ... *Såfremt* (n. 20), p. 47, at 1521-forordningen peger frem mod en rigslovgivning, hvorimod 1516-forordningerne er tilpasset modtageren.

4. Stadsretter, birkeret og urbaniseringsprocess

4.1 De tre retsområder

Er der en sammenhæng mellem urbaniseringsprocessen i middelalderens Danmark og købstadlovgivningens udvikling? Nogle hovedlinjer i udviklingen af stadsretter aftegner sig ganske klart. I det jyske retsområde er det kontinuiteten, der er det fremherskende træk. Grundlaget var i 1200- og 1300-tallet Slesvigs stadsret, enten direkte overtaget eller brugt som forlæg som det var tilfældet med Flensborgs stadsret fra 1284⁶³. I 1300-tallet fik nogle byer supplerende privilegier, som f.eks. Aalborg, der af Valdemar 4. i 1342 (eller deromkring) fik en række regler vedrørende retsvæsen, især sandemænd, byens jurisdiktion og skat, som tillæg til en ældre (nu tabt) stadsret. I 1400-tallet blev de ældre stadsretter revideret og suppleret. Flensborgs og Slesvigs stadsretter oversattes til plattysk i begyndelsen af 1400-tallet, og under Christoffer af Bayern fik Viborg, Århus, Vardø og Horsens en række artikler, der var mere omfattende end dem, der udstedtes til andre byer (se ovenfor afsnit 3.4) men som behandler de problemer, der i 1440'erne var blevet aktuelle: skat, retsvæsen, oprør mod rådet, rådets myndighed over håndværkere samt nye regler for handel. Det er underforstået, at en omfattende stadsret som Slesvigs stadig udgjorde grundlaget for købstadlovgivningen. I 1500-tallet sker der et skift. Mens Hjørring i 1505 fik Viborgs artikler fra 1440, var den stadsret, Skagen modtog i 1507 af kong Hans, en forkortet udgave af Christoffers af Bayerns stadsret for København af 1443. Det er tegn på, at den såkaldte 'Kong Hans' stadsret var ved at få gennemslagskraft som det primære forlæg for en bylov. Skagen havde i 1413 og 1442 fået privilegier som andre købstæder, uden at det fremgår, hvilke købstæder, der sigtes til.

Noget for sig selv står de tre sønderjyske byer, Tønder, Haderslev og Åbenrå samt den kongerigske by, Ribe, med hver sin selvstændige stadsret. Tønder fik i 1243 Lübecks stadsret til låns og spurgte Lübeck til råds ved tydingen og forblev derfor uden for den danske købstadlovgivning⁶⁴. Derimod er Haderslevs stadsret af 1292 og Åbenrås af 1335 givet af hertugen og ligger tættere på de danske. De nøjagtige ligheder og forskelle kan først fremdrages ved et detailstudium. I senmiddelalderen blev Flensborgs

63. Graef finder i *Entstehung ... des Flensburger Stadrechtes* (n. 49) p. 9-20, at den vigtigste forskel er forholdet til byherren, hvis magt er betydeligt mere indskrænket over Flensborg end over Slesvig.

64. H. V. Gregersen, *Plattysk i Sønderjylland: En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene* (Odense: Odense University Press, 1974) p. 43ff.

stadsret brugt som subsidiær retskilde i de to byer⁶⁵. Måske gjorde samme forhold sig gældende her som i det sjællandske retsområde med Roskilde og Københavns stadsretter. Ribe fik som landets daværende førende handelsby sin egen stadsret i 1269, og den må have fungeret tilfredsstillende, for i 1443 blev den af Christoffer af Bayern genudsendt i næsten uændret skikkelse og i samme sprog, latin, der ellers var ved at forsvinde ud af lovgivningen til fordel for folkesprogene, dansk eller plattysk. Sammenfattende kan det dog siges, at det er stabilitet, der præger de jyske stadsretters udvikling, med en tidligt etableret stadsret, Slesvigs, der suppleres og revideres i løbet af middelalderen. I Husums bønsskrift blev der jo også bedt om Slesvigs eller Flensborgs stadsret.

Noget mere usikker er udviklingen i de fynske købstæder, da kun stadsretter fra 1400-tallet er overleveret. Nyborg fik i 1446 bekræftet sin birkeret og købstadret (uden at denne beskrives nærmere) samt yderligere bestemmelser især vedrørende byfreden og håndværkere (iii, 518-20), hvilke peger på forlæg i Christoffer af Bayerns lovgivning men ikke for et specielt retsområde. Odense fik i 1477 bekræftet sine (nu forsvundne) privilegier og som tillæg en samling artikler (iii, 481-86) med regler, der genfindes i alle retsområder i perioden. Det er derfor ikke til at se, hvorfra Fyn, der lå i det jyske retsområde, havde fået forlæggene for sin købstadlovgivning før 1496, da Odense fik Christoffer af Bayerns stadsret (v, 53-70).

Købstadlovgivningen i det sjællandske retsområde er også præget af en vis stabilitet men her baseret på lovgivning fra to forskellige byer. Roskildes stadsret i 1200- og 1300-tallet og Københavns stadsret i anden halvdel af 1400-tallet. Københavns ældre stadsretter fra 1254 og 1294, der blev udstedt af biskoppen af Roskilde, var ikke populære andre steder, og selv ikke et forsøg under Erik af Pommern på at revidere stadsretten af 1294 gjorde den eftertragtet. I stedet for fik byen en ny udvidet stadsret under Christoffer af Bayern. Sammen med Roskildes stadsret af 1268, der blev oversat til dansk i 1400-tallet, udgjorde de to stadsretter et omfattende regelsæt ud fra hvilket, købstæderne på Sjælland og de sydlige øer kunne skabe deres egen lovgivning.

Købstadlovgivningen i det skånske retsområde er præget af diskontinuitet i 1300- og 1400-tallet. Dens ældste historie kendes ikke, da Lunds privilegier fra før 1361 gik tabt ved en brand (iv, 17). Det tidligste lån nævnes i 1327, da Halmstad fik privilegier som Lund og Helsingborg samt yderligere bestemmelser (iv, 263-65). Det er uklart, om det er de to byers stadsret eller deres birkeret, der lånes. Da Neksø og Åkirkeby fik privilegier i

65. Poul Johs. Jørgensen, *Retshistorie*² (n. 9), p. 109f.

1346, var det birkeretten, der blev givet (iv, 239, 249). I modsætning til de to andre retsområder, hvor 1300-tallet er en 'stille' periode med hensyn til stadsretter, blev der i det skånske område skabt stadsretter til nye som gamle byer, først af den svenske konge (1353 til Malmø) siden af Valdemar 4. (til Malmø i 1360, til Lund og Halmstad i 1361) og Oluf (til Ronneby i 1387). Malmø fik en ny redaktion af stadsretten i 1415, der siden overførtes til Landskrona. Endnu en stadsret, baseret på den københavnske af 1443, blev udstedt til Malmø af Hans i 1487, hvilken ret siden blev givet Landskrona i 1489 og Halmstad i 1498.

Ser man på urbaniseringsprocessen i Danmark i middelalderen finder man en tidlig urbanisering i Sønderjylland og det sydlige Nørrejylland, en udvidelse i antallet af byer i 1200-tallet, stilstand i 1300-tallet, og derefter en rolig vækst i eksisterende byer i 1400-tallet med få nygrundlæggelser. Dette passer med stabiliteten i udviklingen af købstadlovgivningen. Også på Sjælland er der en tidlig urbanisering, udvidelse i 1200-tallet men derpå en kraftig vækst i 1400-tallet, især langs Øresund, hvilket forklarer, at den ældre Roskilde stadsret i 1300-tallet suppleres med nye bestemmelser og i 1400-tallet kædes sammen med en omfattende stadsret for det hastigt voksende København. I det skånske retsområde begynder urbaniseringen i tidlig middelalder, med nye bygrundlæggelser i 1200-tallet, vækst langs Øresund i 1400-tallet men også en del nygrundlæggelser, især i Halland⁶⁶. Alligevel kan forskellen i udviklingen af købstadlovgivningen i det sjællandske og det skånske område ikke forklares udfra urbaniseringsprocessen alene. Når de skånske byer skal igennem adskillige sæt af stadsretter, kan det skyldes, at det oprindelige fundament for lovgivningen havde været, ikke en stadsret som Slesvigs eller Roskildes men en speciel lov, birkeretten, der ikke dækkede en købstads behov for lovgivning.

4.2 Birkeretten

I modsætning til stadsretterne, der hovedsageligt indeholder regler rettet mod et bysamfund, har birkeretten (i den form, den er overleveret) regler, der kunne gælde både for et by- og agrarsamfund. Det har da også været diskuteret, om birkeretten overhovedet hører til købstadlovgivningen. I den seneste analyse af birkeretten har Kirsten Berth Paulsen påvist, at et birk »dækkede et område, hvori der lå en by med tilhørende byfredsområde⁶⁷«. Birkerettens vigtigste funktion har været at understrege birkets egen jurisdiktion og især beskyttelsen af birkets beboere mod at blive

66. Andrén, *Den urbana scenen* (n. 42), del I.

67. Berth Paulsen, »Den skånske Birkeret« (n. 5), p. 56.

stævnet for en domstol uden for birket. I flere privilegier til byerne kobles stadsret og birkeret sammen på en sådan måde, at det er klart, at der er behov for begge⁶⁸, med mindre stadsretten klart definere le byen og dets opland som særligt retsområde.

I et tilfælde kan man følge udviklingen af en by i et birk, nemlig Mariager by, der voksede op ved birgittinerklostret, grundlagt i 1446. I 1450 omtales klostrets birk, i 1457 nævnes en gård »der i byen«, i 1471 var der både birketing og byting i Mariager og i 1499 omtales »Mariager by« i »Mariager birk«. Fra og med 1528 skelnes der i dokumenterne ikke længere mellem by og birk, kun betegnelsen »Mariager« bruges. I 1536 er Mariager anført som købstad⁶⁹.

Birkerettens redaktioner stammer alle fra det skånske retsområde, men den nævnes også i forbindelse med de fynske og nørrejyske byer, derimod ikke i det sjællandske retsområde. Som påpeget i afsnit 3.2 blev der henvist til landslovene for regler, der ikke fandtes i stadsretterne. Det er muligt, at de sjællandske stadsretter ydede større beskyttelse af byboerne med hensyn til at blive stævnet for udenbys ting, hvorfor birkeretten ikke var så nødvendig som i de andre retsområder. Det er dog ikke indlysende ved en kursorisk gennemgang af kilderne, da flere sjællandske byer får breve, der bekræfter borgernes immunitet og bytingets kompetence. Hele immunitetsspørgsmålet bør underkastes en nøjere analyse.

Som det anføres af Berth Paulsen forudsætter reglerne om køb i den skånske birkeret nærmere regler for torvehandel, som overlades til torvebyernes specielle lovgivning⁷⁰. Det var jo også netop retten til at lave regler for handel, Husum bad om⁷¹. Derimod nævner Husum ikke regler om

68. Foruden de af Berth Paulsen anførte eksempler (p. 50ff) kan nævnes et privilegium af 7/12 1413, i hvilket Kongen giver Kerteminde alle »friheet, privilegia oc nadhe«, som Svendborg og Fåborg har og under dem »all biærks ret« (iii, 497); § 2 af Nyborgs stadsret fra 1446, i hvilken kongen stadfæster byens gamle »breffue, privilegier, birckelough och kiøbstedt ret« (iii, 589), et privilegium af 23/5 1483 til Århus, i hvilket kongen stadfæster byens markeskel, sat af dronning Margrete, indenfor hvilke alle sager skal forfølges for Århus byting og byen må »niude och beholde fri bierckeret och kiøbstedrett, saa langt som forne marchescheell strecker szig« (ii, 178), et privilegium af 4/3 1494, der fastsætter, hvor langt Koldings »byfriid och bircke ret« rækker (ii, 121) og et privilegium af 12/7 1496, der definerer grænserne for Middelfarts »købstede ret och biercke ret« (iii, 578). Af Odenses stadsret af 2/3 1477, fremgår det, at området for stadens »markeskeel, som alment kalles bierck eller wicbelle«, er mere omfattende end selve bydannelsen inden for stadens »wern oc haffwelwerke« (iii, 482).

69. *De ældste danske Arkivregistraturer*, Bind V (1910), p. 650, 651, 657. *Danske Magazin*, 1:VI (1752), p. 82, 118f. (se også *Rep.* 2.rk nr. 8839), 137; Kolderup Rosenvinge, *Samling af gamle danske Love*, IV (1824), p. 160.

70. Berth Paulsen, »Den skånske birkeret« (n. 5), p. 35.

71. Som eksempel på denne praksis findes i manuskriptet med Neksøs birkeret fra midten af

gæld men beder om at få en foged, der kan inddrive gæld, og netop regler for inddrivning af gæld findes i fem af redaktionerne af birkeretten, der ydermere bruger »købstadmand« i stedet for »bonde« og »bymand« i disse paragraffer. Reglerne kan være yngre end de øvrige men også regler udfærdiget specielt for købstaden i birket⁷². En anden paragraf gælder dog også et urbant område; det er reglen om, at skade voldt i »thæwernes« hus ikke kan stævnes for domstol men må ordnes privat⁷³. Et bordel⁷⁴ eller samlingssted for prostituerede hører enten by eller marked til.

Det ældste eksisterende manuskript med birkeretten er fra 1414, men Berth Paulsen argumenterer for, at de ældste dele går tilbage til slutningen af 1100-tallet, at de kendte versioner kan dateres i hvert fald til begyndelsen af 1300-tallet, og at birkeretten kan have eksisteret samtidig med landskabslovene, som den både supplerer og modificerer og på enkelte områder endda foregriber.

En linje kan således trække i udviklingen af købstadlovgivningen i det skånske retsområde, og muligvis også i de andre områder, hvor birkeretten nævnes. I den tidligste fase har indbyggere på og omkring handelspladser og bydannelser haft behov for juridisk at skille sig ud, og områder med egen jurisdiktion, kaldet birker, og med egen lov, kaldet birkeretten, er opstået med regler, der dels omfattede alle indbyggerne i birket, dels gjaldt specielt for indbyggerne i købstaden eller bydannelsen. Birkeretten har udgjort et kendt og prøvet grundlag for yderligere lovgivning for købstadens indbyggere og deres aktiviteter. Som sådan har den tilsyneladende primitive, præ-urbane birkeret stadig været efterspurgt i 1400- og 1500-tallet, hvilket de mange afskrifter vidner om.

4.3 De skånske byers »rætt« (1328)

Birkeretten forudsatte imidlertid, at den blev suppleret med en omfattende stadsret, især hvis det drejede sig om større byer. I det jyske retsområde skabtes Slesvig stadsret i begyndelsen af 1200-tallet og i det sjællandske retsområde Roskildes stadsret i anden halvdel af samme århundrede. Men hvilken stadsret supplerede birkeretten i det skånske retsområde før

1400-tallet tre paragraffer vedrørende fremmede købmænds handel føjet til med en hånd fra o. 1500 (iv, 249).

72. Berth Paulsen, »Den skånske birkeret«, p. 44f.

73. Reglen må også gælde skade på de prostituerede, der altså først med Christian 2.s bylov fik (en kortvarig) retsbeskyttelse (Kolderup-Rosenvinge, *Samling af gamle danske love* IV, p. 108).

74. »Thæwernes« hus kan naturligvis betyde en kro, men i så fald er det det eneste sted i lovgivningen at en kro betegnes som retsløst område.

stadsretterne af 1353, 1360 og 1361? Et levn af en sådan ret skal sandsynligvis findes i den samling af bestemmelser, der i 1328 blev vedtaget ved et møde af alle bymænd i Skåne, vel at mærke 174 år før de skånske købstæder af kong Hans fik ret til til at mødes og udfærdige vedtægter. Bestemmelserne kaldes i afskriften (fra 1664) for en »rætt« (iv, 335).

Samlingen består af 44 paragraffer, hvoraf de første selv tydeligvis er skrevet under indtryk af de usikre tilstande under og efter Christoffer 2.s regeringstid. De er ikke deciderede retsregler, forstået som bestemmelser med lovkraft, snarere opfordringer til bymænd både inder for den enkelte by og i de skånske byer generelt om at stå sammen mod ulovlig beskatning, handelsforbud og andre overgreb både af kongen og af »woldsmand«, underforstået mænd, der ulovligt kaldte sig herrer og lovgivere over Skåne. Den første paragraf fastslår, at der ikke skal gives anden skat end koggegæld og midsommersgæld »wden konningen ager den med haarder haand,« og den anden at »mand skal ey redtzelpenning giffue nogen woldsmand eller i haand faa wden alle byemends raad, i all Skaane ere.« Den gensidige forpligtelse bymænd imellem til at yde hjælp og støtte i retssager og i handel (§§3-5) understreges i §6: »Om nogen woldsmand wndsiger byemand, haffue alle byemend till wvenner, der ere i Skaane« og i §7, der beordrer alle stridigheder mellem to bymænd foretaget med andre bymænd og den, der ikke vil forliges, »hand bliffue for den byemends samfund, och den anden bliffue ved bye rett«.

Med §8 begynder de egentlige retsregler, hvoraf §§8, 10 og 11 vedrører skat i købstaden, hvilket ikke er omtalt i birkeretten. Nærliggende regler findes i §§9, 12, 20, 22-24, der supplerer birkerettens §§24-26⁷⁵ vedrørende køb ligesom §17, der fastsætter bødestørrelsen for at sætte sit mærke på en andens løsøre. §§13-16 regulerer bebyggelse af byjord og udlejninger af bygninger, og supplerer birkerettens §§1-3 vedrørende køb af jord⁷⁶, mens §§18-19 behandler ildløs i staden, hvilket ikke omtales i birkeretten. Det samme gælder §21, der påbyder vidner, når man modtager en andens gods til opbevaring og fordelingen af ansvaret, hvis godset stjæles, bortrøves eller brænder. Endelig omtaler §§25-28 borgerskab, der heller ikke er omtalt i birkeretten. Disse 28 paragraffer udgjorde sandsynligvis de oprindelige bestemmelser. Bestemmelsernes §29 kan tidligst være fra 1443, da den nævner cisen, der i den øvrige købstadslovgivning først

75. §-tal henviser til Lunderedaktionen (iv, 3-15).

76. Som påpeget af Berth Paulsen, p. 28f., foregår skødning af fast ejendom ifølge birkeretten ved huset, hvilket repræsenterer et ældre stadium end landskabsløbene, der påbyder skødning på tinge (Jyske Lov) eller lysning på tinge af privat skødning (Skånske Lov). Man kunne i 1328-retten have forventet en bestemmelse om lysning af skøder på tinge.

omtales i Københavns stadsret af dette år⁷⁷. Ellers hænger den indholdsmæssigt sammen med de foregående artikler om borgerskab, og ordet 'cise' kan være en senere tilskrivning.

De følgende tretten paragraffer er alle strafferetlige regler, hvoraf de tre vedrørende trolddom (§§32, 33, 39) må være fra 1400-tallets slutning, da trolddom dukker op i lovgivningen⁷⁸. Reglerne vedrørende ærekrænkelser (§§40-42) er også typiske for 1400-tallet ligesom §34, der fastsætter dødsstraf og fortabelse af ejendom for den, der »reyser hær imod konning eller sit rette herschab«, lægger sig på linje med de paragraffer i købstadlovgivningen fra Christoffer af Bayerns tid, der forbyder opløb eller rejser mod magistraten og andre øvrigheds personer (se afsnit 3.4). Ingen af disse har en forløber i birkeretten. De øvrige paragraffer fastsætter straf for mord (§30), drab (§§35-36) og bigami (§31), og fastslår ejerens bødeansvar for husdyr, der sårer eller dræber andre (§§37, 38). Disse paragraffer supplerer de strafferetlige regler i birkeretten, der behandler legemsbeskadigelser og fredsbrud.

Den sidste paragraf (§44) bestemmer, at bryllupskost ikke skal indregnes i fælliget, men derimod andre gaver, når arven skal fordeles blandt søskende, hvilket også supplerer arvereglerne i birkeretten (§§29-34). Denne regel er taget fra Giftermålsbalken (§18) i Magnus Erikssons Stadslag fra 1350'erne⁷⁹, og genfindes i Kong Hans' Stadsret §46 (v, 85). Endelig er der §43, der indeholder den ed, vejermesteren skal aflægge. Den er fra før Reformationen, idet eden inddrager både Gud og »alle helgen« (iv, 340), men omtalen af 'byens kæmner' peger ligeledes på 1400-tallet som tidligste tilblivelsestidspunkt.

Denne »rætt« fra 1328 kan meget vel være et forsøg fra de skånske byers side på at skabe en stadsret, der bygger videre på birkeretten. Dette kunne tyde på, at der i Skåne ikke har været en ældre stadsret, der var så omfattende og så alment accepteret som Slesvigs og Roskildes ældste stadsretter i de to andre retsområder, hvilket har skabt behov for stadsretter i Skåne i 1300- og 1400-tallet. I sin oprindelige form har de skånske bymænds stadsret imidlertid ikke kunnet accepteres af kongen, før den i

77. Mikael Venge, *Fra åretold til toldetat: Middelalderen indtil 1660*, Dansk toldhistorie I (København: Toldhistorisk Selskab, 1987) p. 176.

78. Jens Chr. V. Johansen, »Hexen auf mittelalterlichen Wandmalereien: Zur Genese der Hexenprozesse in Dänemark«, *Ketzer, Zauberer, Hexen: Die Anfänge der europäischen Hexenverfolgungen*, hg. Andreas Blauert (Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1990) pp. 217-40.

79. *Magnus Erikssons Stadslag i nysvensk tolkning*, av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Rätthistoriskt Bibliotek, 7. bd (Stockholm: Institutet för Rätthistorisk Forskning grundat av Gustav och Carin Olin; Nordiska Bokhandeln, 1966) p. 46.

1440'rne havde tilføjet paragraffen, der understregede hans overhøjhed, og da var stadsretten utilstrækkelig til de større byer. Halvstad, i hvis arkiv den er overleveret, fik efter 1361 en redaktion af Lunds stadsret og i 1498 Malmøs stadsret af 1487.

Afslutning

Retskilderne til den middelalderlige købstadlovgivning var mangeartede: birkeretten, der gav beboerne i birket en juridisk særstilling, stadsretterne, der indeholdt retsregler af særlig relevans for en købstad, supplerende bestemmelser og privilegier, som kongen gav den enkelte by, samt vedtægter, der blev udfærdiget og godkendt af en bys mandlige indbyggere. Til disse kilder føjede sig i senmiddelalderen fem almene stadsretter, der kunne tjene som forlæg. Fra disse retskilder kunne en købstad samle de regler, der var behov for. Indtil 1521 fulgte kongen og andre byherrer denne lovgivningspolitik, så længe det var dem, der godkendte en købstads regler og rettigheder.

Retsdannelsen i købstæderne foregik således trinvis i løbet af middelalderen, hvilket svarer til traditionen på landet, hvor landskabslovene blev udbygget med domme og glosser i løbet af middelalderen. Som på landet kan der i købstædernes lovgivning spores tre forskellige regionsråder med hver sin tradition for retskilder og med forskellig udvikling af lovgivningen. Først fra 1496 og fremefter, da Odense fik den københavnske stadsret af 1443 som ny stadsret, er der en tendens til, at denne lov bliver udbredt i byerne, selvom den stadig optræder som den enkelte bys privilegier⁸⁰, på samme måde som Jyske Lov i 1500-tallet vinder frem som landsdækkende lov. Derimod får Christian 2.s bylov ikke nogen gennemslagskraft som en almen stadsret.

Den senmiddelalderlige købstadlovgivning havde også sine særegne karaktertræk, der skilte den ud fra landskabslovene, og som absolut gør den fortjent til at blive genstand for selvstændig forskning. Det var en lovgiv-

80. Se eksempel i *Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid*, udg. Troels Dahlerup (København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie; Gad, 1959-69), I, 370-72: en sag fra Slagelse vedrørende husfredsbrud og gårdgang, der dømmes efter »theres [i.e. Slagelse bys] preuilegiers ... lydelse«, som viser sig at være den københavnske stadsret af 1443. Poul Johs. Jørgensen har i sin trykte afhandling »Den danske Strafferets Udvikling i Tiden fra Reformationen til Christian V.tes Lov« (1898-99) pp. 90-100 yderligere eksempler på brugen af kong Hans' stadsret i 1500-tallet, og påpeger, at stadsretten næsten konsekvent omtales som vedkommende bys egen stadsret.

ning, der var bevidst skabt, enten af byherren eller af borgerne, og som kunne ændres eller ophæves⁸¹. Den stadsret, de skånske byers repræsentanter i 1328 vedtog, viser, at bevidstheden om at kunne skabe en stadsret var slået igennem i de danske byer. Den middelalderlige købstadlovgivning frembyder et fortrinligt grundlag for at studere retsudviklingen i senmiddelalderen og samspillet mellem ret og samfund, fordi den foreliggende dokumentation trods huller må siges at være ganske omfattende. Materialet indbyder til sammenligninger med andre landes købstadlovgivning, dels af den almene udvikling, dels af de enkelte regler og retsinstitutter, f.eks. fra handels, sø- og procesret.

Købstadlovgivningen ændrede sig ikke brat ved middelalderens afslutning, men spillede fortsat en rolle langt ind i nyere tid, omend denne del af købstadlovgivningens historie i endnu ringere grad er udforsket. I tiden efter Reformationen blev kong Hans' stadsret brugt ved domstolene, bl.a. i sager vedrørende ærekrænkelser⁸². I 1655 påberåbte en af parterne i en sag ved Vordingborg byting sig Kong Hans' stadsret såvel som birkeretten⁸³. Efter Danske Lov's indførelse blev også købstadlovgivningen sat ud af kraft, men undersøgelser i retsprotokollerne fra Helsingør har vist, at byens domstole fortsat brugte den kendte lovgivning århundredet ud. Først i 1720'erne havde Danske Lov for alvor afløst den gamle købstadlovgivning⁸⁴.

81. Om borgernes retsskabende rolle se Wilhelm Ebel, »Über die rechtsschöpferische Leistung des mittelalterlichen deutschen Bürgertums,« (1966) genoptrykt i hans *Probleme der deutschen Rechtsgeschichte*, Göttinger Rechtswissenschaftliche Studien, Band 100 (Göttingen: Schwartz, 1978).

82. Jørgensen, »Strafferet« pp. 90-100.

83. Cit. i Henning Matzen, *Den danske Panterets Historie indtil Chr. V's Lov. Med et Tillæg af hidtil utrykte Diplomer* (København: Gyldendal 1869), p. 140, note 2.

84. Jens Chr. V. Johansen og Henrik Stevnsborg, »Herom findes intet i Danske Lov ... Om brugen af Danske Lov på Falster og i Helsingør, i *Danske og Norske lov i 300 år*, red. Ditlev Tamm (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1983), pp. 194ff.

APPENDIX A: Stadsretter og lån af stadsretter

1.1, 2.1, 3.1: De 38 stadsretter anført kronologisk indenfor hvert af de tre retsområder med angivelse af overleverede tekster

= angiver direkte afskrift

≈ angiver forlæg

1.2, 2.2, 3.2: Breve, der nævner lån af stadsretter, men hvor den lånte stadsret er tabt

Henvisningerne i () er til bind og sidetal i *Da. gl. Købstadslovgivning*

1.1. Stadsretter i det jyske retsområde

Årstal	Købstad	Kommentarer	Redaktioner
ca. 1200-43	Slesvig		Tekst I i hs. fra o. 1300. Tekst II i hs. fra o. 1400 (i, 3-39)
1243. u.d. 1269. 26. jun	Tønder Ribe	Efter Lübeck	Orig. (i, 215-32) Tekst I orig. Tekst II og III før 1443. Hs. beg. af 1400-tal (ii, 8-61)
1284. 16. aug.	Flensborg	≈ Slesvig	Tekst I i hs. efter 1562. Tekst II 1284. Hs. o. 1300. Tekst III 1431. Hs. 1492. Tekst IV 14.-15. årh. Sene hs. (i, 94-181)
1292 u.d.	Haderslev		Overs. i hs. stadfæstet 1639 (i, 267-76)
1335. 1. maj	Åbenrå		Tekst I orig. Tekst II ca. 1400-1450 (i, 245-58).
13<4>2 u.d.	Aalborg		Overs. 1450-1500. Hs. 16. årh. (ii, 271-4)
1440. 11. apr	Viborg		Orig. (ii, 209-13)
1441. 2. jul	Århus		Orig. (ii, 171-73)
1442. Aug. (?)	Varde	= Viborg 1440	Overs. 1648 (ii, 132-35)
1442. 29. nov	Horsens	≈ Århus 1441	Orig. (ii, 157-59)
1443. 5. jan	Ribe	= Ribe 1269	Orig. (ii, 72-83)
1446. 10. nov	Nyborg	<i>Birckelough</i> og <i>Kiøbstedt ret</i> stadfæstet med nye regler	Afskr. 1639 (iii, 518-20)
1452. 29. nov	Kolding	≈ Aalborg 13<4>2 og Århus 1441	Orig. (ii, 112-17)
1477. 2. mar	Odense	Kong Valdemars privilegier stadfæstet og fornyet	Orig. (iii, 481-6)
1496. u.d.	Odense	≈ Kbnhvn 1443	Afskr. 1496 (v, 53-70)
1505. 30. okt	Hjørring	≈ Viborg 1440	Afskr. 1648 (ii, 291-94)
1507. 10. nov	Skagen	= Kbnhvn 1443 (forkortet)	Afskr. beg. 1500-tal (ii, 299-311)

1.2. Lån af stadsretter i det jyske retsområde

Årstal	Købstad	Kommentarer
1243. 31. mar	Hjørring	Må bruge Viborgs <i>leges forenses</i> = Slesvig stadsret (ii, 289)
1317. 25. aug [Beg. 1300-tal]	Æbeltoft Æbeltoft	Må bruge love som Viborg og Århus (ii, 193-4) Får afskrift af Horsens' stadsret = Slesvig ca. 1200-43 (ii, 194-5)
1409. 2. nov	Svendborg	Får <i>frelsæ och nathæ</i> som Odense (iii, 534)
1413. 22. jan	Skagen	Får privilegier som andre købstæder (ii, 297)
1413. 7. dec	Kerteminde	Får friheder, privilegier og nåde som Svendborg og Fåborg samt birkeret (iii, 497f.)
1442. 15. jun	Skagen	Får privilegier som andre købstæder (ii, 297f.)
1443. 27. jan	Ringkøbing	Får privilegier som Viborg (ii, 167)
1451. u.d.	Skagen	Får privilegier som andre købstæder (ii, 298f.)
1496. 12. jul	Middelfart	Får privilegier som Odense og Assens (iii, 577f.)
1514. 27. mar	Bogense	Får privilegier som Odense (iii, 588-91)

2.1. Stadsretter i det sjællandske retsområde

Årstal	Købstad	Kommentarer	Redaktioner
1254. 13. mar	København		Orig. (iii, 3-7)
1268. 15. jun	Roskilde	Med tilf.	Tekst I i hs. fra 1465. Tekst II 1400-tal i sent hs. (iii, 165-81)
1268-1443-	Holbæk	= Roskilde med tilf.	Dansk overs. fra 1549 (iii, 325-30)
1294. 29. jan	København		Tekst I orig. Tekst II 1370-80 (iii, 15-50)
1354. 1. maj	Stubbekøbing		Afskr. 1648 (iii, 423-5)
Ca. 1422	København	≈ Kbnhvn 1294 givet af kongen	Hs. 16. årh. (iii, 54-73)
1443. 14. okt	København		Orig. (iii, 77-95)
1488. 26. jul	Borre	Nykøbing F.'s stadsret (udtog)	Sen afskr. (iii, 453-55)
1488. 8. aug Beg. 1500-tal	Maribo Helsingør	= Kbnhvn 1443 m. tilf.	Orig. (iii, 384-7) Afskr. beg. 1500-tal (iii, 132-55)

2.2. Lån af stadsretter i det sjællandske retsområde

Årstal	Købstad	Kommentarer
1274. 16-21. aug	Nakskov	Får <i>leges et jura</i> som Næstved og andre sjællandske købstæder (iii, 357f.)
1288. 4. jul	Køge	Får <i>iura, leges et pacis</i> som i Roskilde (iii, 197)
1293. 21. jul	Nakskov	Får <i>iura, leges et libertates</i> som Næstved og andre sjællandske købstæder (iii, 359)
1301 el. 1302	Slangerup	Får love, friheder og ret som Roskilde (iii, 341f.)
1329. 18. jun	Køge	Får <i>iura, leges, graces, privileges et statutes</i> som Roskilde (iii, 202)
1337. 24. jun	Sakskøbing	Får <i>iura et libertates</i> som Roskilde <i>et alii villani aliarum forensium</i> på Sjælland samt yderligere bestemmelser (iii, 394-6)
1348. 13. apr	Slagelse	Må bruge samme regler som Roskilde samt yderligere bestemmelser (iii, 286-8)
1403. 2. mar	Præstø	Får privilegier som Roskilde (iii, 221)
1414. 23. dec	Skælskør	Får privilegier som Slagelse (iii, 259)
1425. 26. nov	Korsør	Får privilegier som Roskilde og Kalundborg samt yderligere bestemmelser (iii, 271-3)
1460. 6. jun	Slagelse	Får privilegier som Roskilde (ii, 291f.)
1460. 17. jun	Borre	Får privilegier som Nykøbing F. (iii, 451f.) se 1488 26/7 ovenfor
1462. 22. apr	Nykøbing S	Får privilegier som Roskilde og Holbæk samt yderligere bestemmelser (iii, 319-21)
1481. 22. jan	Næstved	Får privilegier som København (iii, 250-2)
1483. 25. okt	Skælskør	Får privilegier og friheder som Køge, hvis egne er utilstrækkelige (iii, 264f.)
1495. 10. mar	Kalundborg	Får privilegier som Roskilde og København samt yderligere bestemmelser (iii, 313-5)

3.1. Stadsretter i det skånske retsområde

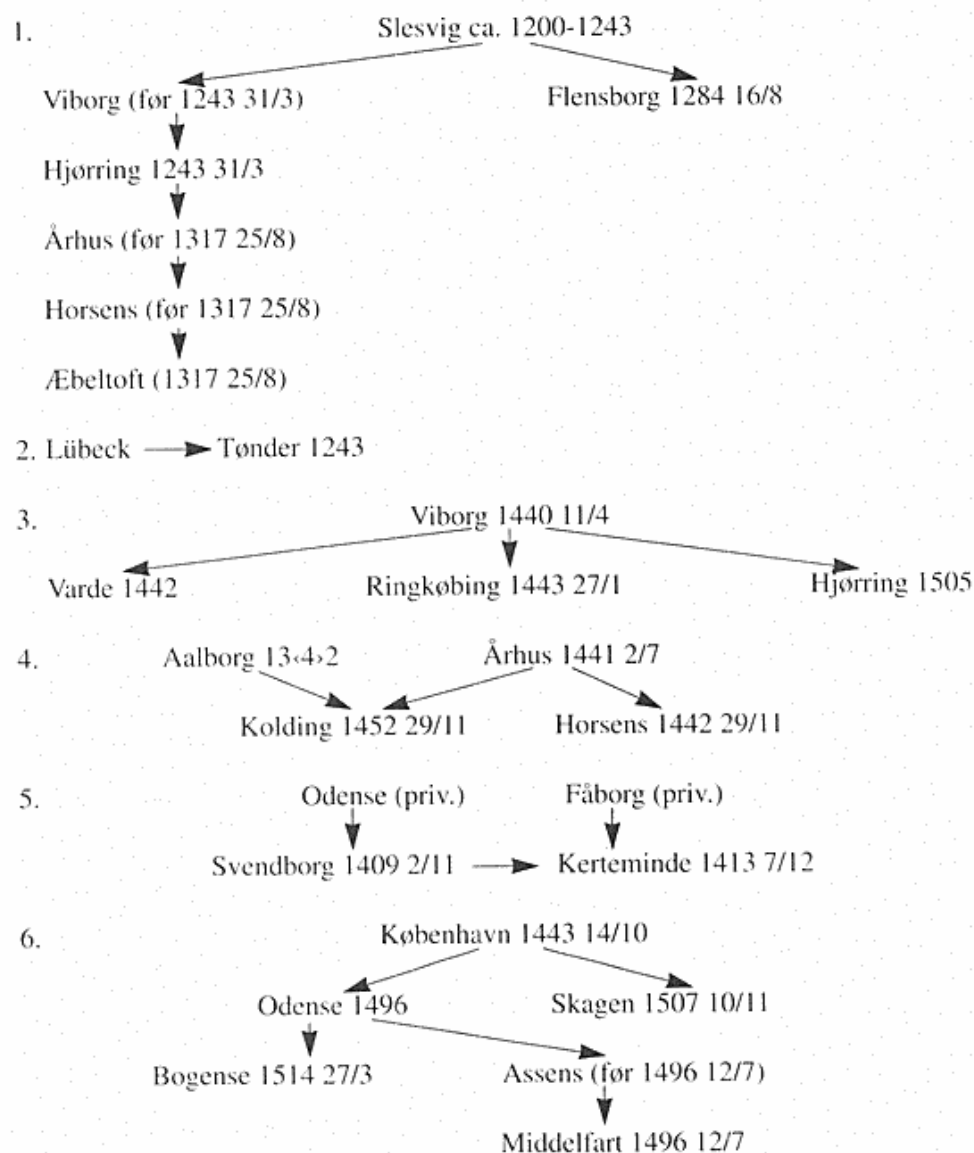
Årstal	Købstad	Kommentarer	Redaktioner
1328. 20. jul	Skånske byer	»Rætt« vedt. af bymænd med senere tilf.	Hs. fra 1664 (i , 335-40)
1353. 20. dec	Malmø		Orig. (iv, 29-30)
1360. 23. dec	Malmø		Tekst I i vidiss. af 1378 14/10. Tekst II i hs. fra 1400-1450 (iv, 32-42)
1361. 7. jan	Lund		Dansk overs. i hs. o. 1500 (iv, 16-23)
Efter 1361, 7/1	Halmstad	= Lund 1361	Dansk overs. i hs. 1591 (iv, 265-71)
1387. 29. jul	Ronneby	≈ Malmø 1360	Dansk overs. i hs. 1616 (iv, 325-28)
1415. 5. maj	Malmø	= Malmø 1360 med tilf.	Orig. (iv, 57-60)
Efter 1415 5/5	Landskrona	= Malmø 1415	Hs. 1450-1500 (iv, 120-7)
1487. 16. feb	Malmø	≈ Kbnhvn 1443	Orig. (iv, 81-90)
1489. 24. mar	Landskrona	= Malmø 1487	Afskr. 1648 (iv 131-41)
1498. 6. feb	Halmstad	= Malmø 1487	Afskr. 1620 (iv 277-89)

3.2. Lån af stadsretter i det skånske retsområde

Årstal	Købstad	Kommentarer
1307. 31. maj	Halmstad	Får <i>iura</i> som hver <i>ville forenses</i> i .ongeriget (iv, 253)
1327. 28. mar	Halmstad	Får privilegier som Lund og Helsingborg samt yderligere bestemmelser (iv, 263-5)
1413. 20. mar	Landskrona	Får birkeret samt privilegier som Lund, Malmø og andre købstæder i Skåne samt yderligere bestemmelser (iv, 109-10)
1450. 3. feb	Elleholm	Får Lunds birkeret samt yderligere bestemmelser (iv, 319-20)
1514. 11. maj	Tommerup	Får privilegier som andre »axellk øpstædher i Schane« (iv, 200)
1516. 16. okt	Engelholm	Får birkeret og andre nåder og privilegier som andre købstæder i Skåne samt yderligere bestemmelser (iv, 169-70)

APPENDIX B: Grafisk illustration af Appendix A

I. Det jyske retsområde

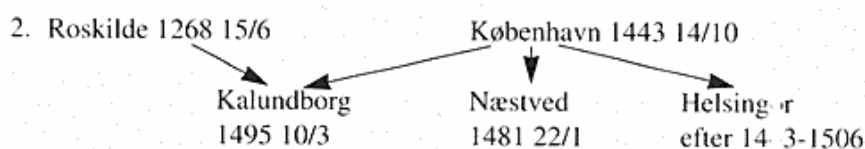
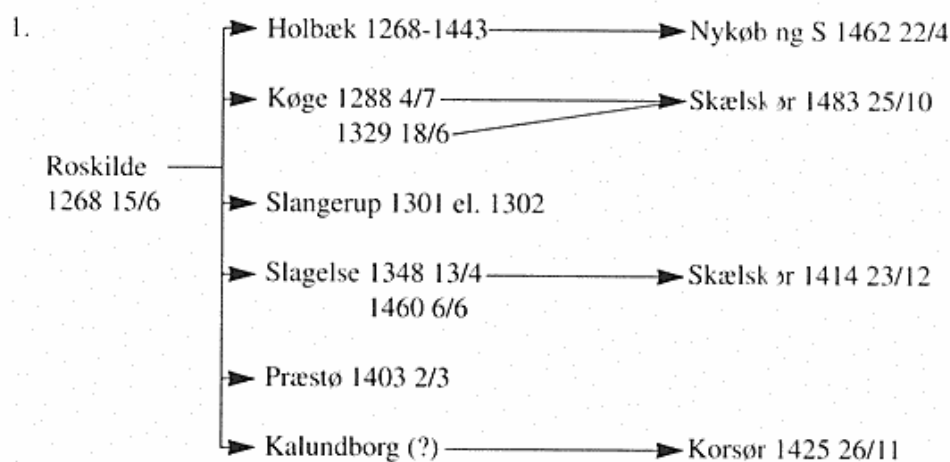

Uklare forlæg:

Ribe 1269 26/6 → Ribe 1443 5/1
 Haderslev 1292
 Åbenrå 1335 1/5
 Aalborg 13 <4> 2

Andre købstæder → Skagen 1413 22/1,
 1442 15/6, 1451
 »Kiøbstedtret« og birkeret → Nyborg
 1446 10/11
 Odense 1477 2/3

II. Det sjællandske retsområde

3. Roskilde og andre købstæder → Sakskøbing 1337 24/6

4. Næstved → Nakskov 1274 aug.

5. Næstved og andre købstæder → Nakskov 1293 21/7

6. Nykøbing F. → Borre 1460 17/6

Uklare forlæg:

København 1254 13/3

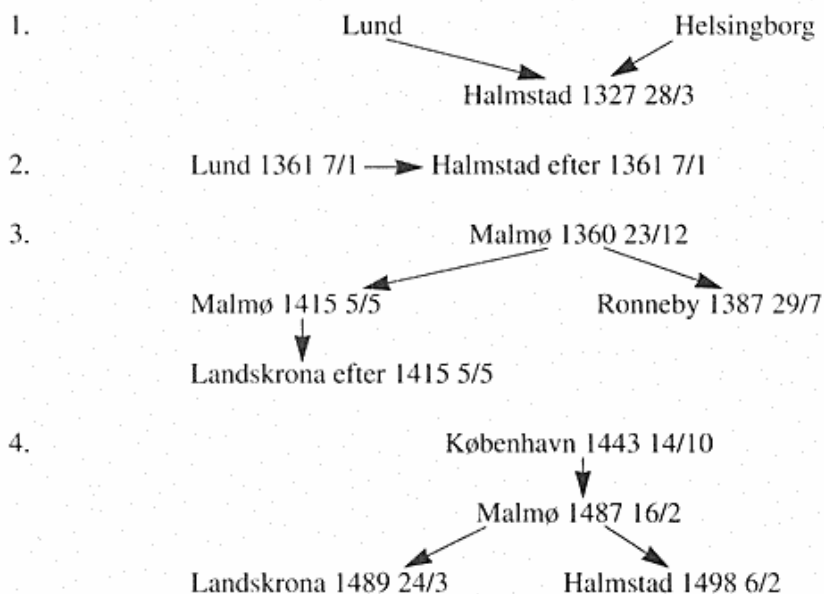
København 1294 29/1 → København ca. 1422

Stubbekøbing 1354 1/5

Maribo 1488 8/8

III. Det skånske retsområde

Birkerettens vandring er ikke medtaget

Uklare forlæg:

Andre købstæder → Halmstad 1307 31/5

Skånske byers »rætt« 1328 20/7

Malmø 1353 20/12

Lund, Malmø og andre købstæder → Landskrona 1413 20/3 (og birkeret)

Andre købstæder i Skåne → Tommerup 1514 11/5

Andre købstæder i Skåne → Engelholm 1516 16/10 (og birkeret)